

Гуманітарний Форум

«Відродження, оновлення і розвиток людини»

25 квітня 2006 року Київ, Україна

Секція В. Загальне бачення: еволюція, катастрофи, людина і майбутнє

Модератори:

Професор Мирослав Попович (Україна)

Доктор Рейко Ватануки (Японія)

Професор Мирослав Попович. Директор Інституту філософії НАН України

Чорнобильська катастрофа і майбутнє

– Обговорення в світлі нашого сумного ювілею Чорнобильської катастрофи. По-перше, це таке абстрактне питання про стосунок майбутнього і сучасного. Може б, варто було б поставити його чисто конкретно як воно ставиться в економіці. Ми досі керувалися системою «затрати-випуск». Отже, ми вартість товару завжди співмірювали із тими затратами людської праці, які необхідні для його випуску. Це класичні економічні теорії від Сміта до Маркса, і Чорнобиль в певному відношенні підводить ризик під цим циклом людського економічного мислення, оскільки майбутнє виявляється більш істотним чинником історії і економіки, ніж минуле. І ми змушені включати ризики не як коефіцієнт якийсь, який трошки коригує нам хід розвитку, а як параметри, яких ми навіть ще і не знаємо. Взагалі кажучи, історія весь час вводить нові параметри в оцінку вартості: по-перше інтелектуальна праця сьогодні має незмірно більшу питому вагу у вартості, ніж це було колись, скажімо. По-друге, тільки бідні суспільства рахують із сьогодні на завтра, багаті суспільства можуть рахувати на багато років вперед, і, чим багатше суспільство, тим більшу собі розкіш воно може дозволити. Ми сьогодні є бідним суспільством, яке змушене після Чорнобиля рахувати на багато років наперед. Ці загальні фрази можуть поставити взагалі питання про ставлення до технічного розвитку, оскільки ми собі уявляли майбутнє як продовження сьогоднішнього дня і продовження минулого, і як звідси – концепція науково-технічного прогресу, як якої суцільної тяглості. Сьогодні ми навіть і науково-технічну революцію уявляємо собі як якийсь дуже енергійний прогрес. Ми повинні від цього уже відвикати і ставитися до майбутнього зовсім іншими мірками. Є в німецькій мові два слова для позначення страху: «ангст» і «фурхт». Коли люди бояться відомо чого, це називається «фюрхтен» - боятися; а коли люди бояться чогось такого, що вони самі не знають, що це таке, це спадкоємець латинського ангустія – це німецьке «ангст», французьке «ангвас» і так далі. Поки ми іще жили в суспільстві із свіжою пам'яттю про Чорнобиль, в нас діяв швидше «ангтс» – страх взагалі незрозуміло чого, сьогодні ми переходимо на калькуляцію можливих ризиків, можливих страхів, знов повертаємося до можливості ядерних програм, і ми повинні вже керуватися оцим самим «фурхт», тобто вже якоюсь сумірною з нашими мірками майбутньою діяльністю. І питання залишається, чи залишити нам таку метафізичну небезпеку, просто відчуття метафізичного страху, чи мати справу із Чорнобилем, як і з потенційними «чорнобилями», як ризиком, подібним до ризиків, які ми маємо в багатьох сферах нашої діяльності.

Друге – це катастрофа як спосіб розвитку і елемент людської реальності. Є математична теорія катастроф, яка привчила нас до того, що катастрофа – це, взагалі кажучи, нормальне явище, і ми не можемо давати катастрофі тільки негативну оцінку. Може бути і позитивний результат від звалювання на нові структури в точки, після точки біфуркації, як це говориться в теорії катастроф. Роль випадку і роль вільної людської діяльності виявляється в цьому випадку надзвичайно важливою. Основне в тому, що катастрофи різного роду – це не виняток з нормального ходу подій, а елемент нашого реального життя. І в зв'язку з цим можна ці нещасні випадки, або щасливі випадки класифікувати таким чином: вони діляться на такі, що є небажані, але неминучі наслідки прогресу; по-друге, наслідки збігу обставин, яких,

можливо, можна було б уникнути; і, нарешті, наслідки об'єктивних і неминучих процесів, які набувають особливої гостроти за умов, створених людською діяльністю: наприклад, повені, там, урагани, цунамі тощо – це природні катастрофи, які можуть бути в стократ небезпечнішими внаслідок нашої діяльності. Аналогічним чином можна класифікувати і людські катастрофи, такі, як війни, економічні депресії тощо. І виникає питання: чи Чорнобиль був, відносився, так би мовити, до типу А, чи до типу Б? Тобто, це була одна із тих катастроф, яких можна було уникнути? Чи, взагалі кажучи, треба рахуватись із подібними катастрофами як із з неминучими наслідками прогресу?

І, нарешті, питання про суспільство і катастрофи. Мені хотілось би зараз добрим словом згадати той 86-й рік, тільки не саму катастрофу, а той ентузіазм і те духовне піднесення, яке охопило людей, що поїхали рятувати світ від наслідків Чорнобиля. І хто пам'ятає ці дні, то може порівняти... Я порівняв би хіба що тільки з ентузіазмом «Майдану». Бо таке саме було відчуття готовності віддати все, врятувати світ і так далі, і так далі.

Можливо, ми винні в тому, що ми ентузіазм 86-го року не зуміли зберегти і кристалізувати його в якісь соціально значущі форми, так само, як ми сьогодні розтринькуємо капітал «Майдану». Важливо було б знати, хто відповідальний за наслідки техногенних і природних катастроф, в тому числі таких, яким був Чорнобиль.

І виникає загальне питання: яка має бути участь громадськості у цій констатації відповідальності. Громадськість, з одного боку, не є експертом, а ці процеси вимагають точної наукової експертизи. І ми досі не знаємо, чим загрожує ще й те, що не ліквідовано після Чорнобиля. З іншого боку, саме громадськість вносить той... власно кажучи, дає нам надію на об'єктивний розгляд проблем, які виникають в зв'язку з цим прогресом.

І останнє, що я хотів би сказати, це – відродження і оновлення суспільства, про той запас етичного ентузіазму, який був... я вже говорив. Я хотів би відзначити ще одне: це ідеться про соціологічні наслідки Чорнобиля, але ми побачили, що ці наслідки не є чимось чисто дріб'язковим і умовним. Масове переселення людей із тієї території привело до несподіваних, я би сказав, наслідків – ми відчули необхідність збереження того коріння, того сільського ландшафту, я маю на увазі не тільки географічний ландшафт, але й людський ландшафт, який вважався ну такою собі периферією, маргінесом людського життя. Сьогодні ми відчуваємо, скільки ми втрачаємо, коли ми втрачаємо оцей людський чинник, оце просте село, яке, виявляється, є корінням для високої цивілізації.

І нарешті, заключне слово я сказав би, може, виглядало б так. Оскільки ми не можемо оцінювати, як це було прийнято взагалі в епоху модерну, ми не можемо оцінювати сучасні явища з позицій майбутніх цілей наших, ми повинні їх оцінювати якимись загальнолюдськими критеріями. Оскільки майбутнє відкрите, ми не можемо бути в ньому впевнені. Майбутнє залежить від сьогоднішнього дня, і яким чином... якими повинні бути ці етичні критерії, що мають бути вищими від міркувань вигоди, міркувань технічного успіху і інших міркувань, це питання є відкритим і я б просив би всіх над цим задуматися. Ось все, що я хотів сказати на початку.

А тепер дозвольте мені надати слово згідно з програмою професору Сергію Борисовичу Кримському.

Професор Сергій Кримський, Інститут філософії НАН України

Катастрофи та прогрес в історії

Чорнобильську аварію часто і небезпідставно називають найбільшою технологічною катастрофою в історії людства. Це істина, але вона не є повною. Водночас Чорнобильська трагедія є антропологічною катастрофою, що стосується долі людства, зокрема його генофонду. А саме цей генофонд є присутнім у всіх наших справах. Про це може свідчити самий простий підрахунок: у людей, як правило, є чотири найближчих родича: двоє батьків та дідусь і бабуся. Але у попереднього, другого покоління людина, має вісім предків, а глибше, в третьому поколінні – шістнадцять, в четвертому – тридцять два родичі, і так далі в геометричній прогресії. Так що в нас на сороковому поколінні родичами людини стає усе населення планети. А значить, що у людей єдиний генофонд і атомне чорнобильське

ураження України виявляється ураженням всього людства. Таким саме ураженням став голодомор, в якому геноцид українського народу непоправно вплинув на загально людський генофонд, що обмежило антропологічний розвиток людства. В обидвох випадках сказались негативні результати соціальної катастрофи 1917 року, яка відбулась в Росії – нібито як попередження всьому людству, вона супроводжувалась космічними знаками, небувалими ще протуберанцями на, значить, сонячному диску, що змусило астронома Чугевського вигукнути: “Вибухнуло сонце!”. І вже наостанку наслідків соціальної катастрофи 17-го року спалахнули рукотворні протуберанці ядерного вибуху в Чорнобилі. Отже, соціальні, антропологічні та навіть космічні потрясіння підсумувались у чорнобильських подіях. Більше того, ці події, як це завжди бувало в есхатологічних явищах, опинились під, значить, сигнатурою біблійних образів і пророцтв. І справа тут не тільки в широко цитованому образі “полин-зірки”, не менш серйозним є зв’язок в Біблії намагання людей бути як боги через силу пізнання з гріхопадінням. Ми звикли до того, що знання є силою, але ця сила може вести не тільки до спасіння, а й до руйнування. З науково-технічним прогресом людство зазнало не тільки великих успіхів, а й стало заручником помилки. Помилки, антологія якої не усвідомлювалась ні міфологічним світоглядом, ні релігійними догматами середньовіччя. В них об’єктом творіння виступав, вважався абсолют, Бог, а не обмежена людина. Але з початком індустріального суспільства конструкція буття була оголошена людською справою. Тому характерно в цьому відношенні, що саме в 17-му столітті пролунав заклик Кромвеля: “Брати мої, нутром Христа заклинаю вас, пам’ятайте, що ви можете помилитись”. Адже виникнення технічної цивілізації з її надмірними потенціями знаменувала здатність людини викликати сили, що перебільшують її наявні можливості. А це приховує небезпеку втрати контролю над несподіваними обставинами, перетворення успіху на, значить, помилку. Така ситуація і позначилась на Чорнобильських подіях. Після них людство втратило право на помилку, бо стало ясно, що може не вистачити часу на її виправлення. При цьому виявилось також, що техніка стала надзвичайно складною для людини і без повної її автоматизації не обійтись. Адже неповна автоматизація в межах всього соціуму може викликати загрозові прецеденти перенесення психології ручної праці з її прийомами докрутки до електронної техніки. Все це потребувало після Чорнобиля вироблення нової теорії прийняття рішень. Так, захоплення погонею за оптимальністю багато в чому стало ілюзорним, бо найбільший успіх все ж таки знаходиться в наш час в зоні максимального фінансування і максимального ризику. А стратегія оптимальності не допомагає подоланню цієї обставини. В таких умовах адекватною стала стратегія достатності, яка залежить від рівня чекань: якщо діяльність є успішною – рівень чекань піднімається, якщо вона невдала – рівень чекань падає. Тут діє процедура руху по схемам урвища, де потрібно діяти крок за кроком з постійною перевіркою ефективності дії.

Чорнобильська катастрофа ще раз нагадала, що людина живе на, значить, загрозових кордонах, і що її буття освічене блискавкою та небезпекою. Людина живе в елективному світі, тобто в світі катастроф та вибухів. Такою є картина всесвіту, який живиться вибухами зірок, зіткненням галактик, планетарним вулканізмом, притягальною силою безодні, що поглинає навіть світло. Повна катастрофами і біосфера, де загинув майже мільйон видів, та людська історія, що позначена зникненням Атлантиди, кризою Крито-Микенської цивілізації, загрозою, загибеллю Риму, катастрофою татаро-монгольської навали, знищенням туземців Америки та двома світовими війнами. В цьому світі людство виживає завдяки зверненню до настанов мудрості, а не тільки чистого розуму. В еволюції з природою його історичний шлях визначається побудовою ноосфери, в самій назві якої - “ноос”: семантика мудрості. Тому увесь драматизм Чорнобильської катастрофи полягає в тому, що це перший в історії конфлікт техносфери та ноосфери. Як же подати технічну раціональність з мудрістю, яка репрезентує розум, що є настоящим на совісті? І тут може бути лише соціальний контроль за науково-технічним прогресом, розуміння того, що діяльність не може претендувати на вседозволеність, бо все раціональне та доцільне має певні гуманістичні, екологічні та економічні обмеження. Необмеженою є тільки дурість. Дякую.

Професор Мірослав Поповіч

Прошу зараз виступити професора Дмитра Гродзинського, Голову Національної Комісії Радіаційного Захисту Верховної Ради України.

Професор Дмитро Гродзинський. Голова Національної Комісії Радіаційного Захисту Верховної Ради України.

– Шановний пане головуючий, високоповажне зібрання!

Я – стовідсотковий такий природознавець, от... і тому до моєї доповіді ви віднесіться як ото до такого видатного твору Марка Твена “Як я редагував сільськогосподарську газету”. Це чудовий твір, він завжди був моїм дороговказом у житті.

Відносно катастроф. Слід, певно, розглядати два типи катастроф. Один тип катастроф – це катастрофа людей, для людей, для громади, і друга катастрофа – катастрофа для довкілля. Вони дуже так, ви знаєте, перетинаються одна з одною, вони впливають одна на одну, ці катастрофи, і ми, власне кажучи, живемо під такими впливами оцих двох типів катастроф. Ну, для того, щоб проілюструвати що воно таке, як мені здається, от катастрофа суто людська: тоді, коли князь, який став християнином, став хрестити Київську Русь. Це була величезна катастрофа. В чому вона полягала? В тім, що коли десь близько цього місця, де ми перебуваємо, там повкидали в Дніпро Перуна та всю іншу ту компанію, що нічого для людей не трапилось, ні блискавки, ніякого вогню пекельного, нічого не було, і це було страшенне розчарування, і це дозволило, ця катастрофа справжня дозволила, власно кажучи, перейти до цього монотеїзму, і виник новий світогляд в цілому у людей. Ну, тут уже згадували, теж була катастрофа от у тій революції в Англії з Кромвелем, але вона не довела до кінця тому, що парламент отой, ще починаючи з ... довго, вже 400 років існував ... в Англії.

Тепер – катастрофи природи. Ці катастрофи, вони приводять до того, що погіршується стан довкілля і це спричиняє дуже значний вплив на умови життя людини і на людську таку соціально-психологічну компоненту. Ми повинні говорити про те, що, безперечно, Чорнобильська катастрофа – це була велика катастрофа як людського такого типу, так і для природи, тому, що колосальна територія була забруднена радіоактивністю і в зв'язку з цим постійна загроза існує і є.

Що ж торкається оцього людського аспекту цієї Чорнобильської катастрофи, вона полягає в дуже страхітливій речі, яку ми може й не завжди осягаємо розумом. Справа в тім, що все те, що було вкрай для нас вірним, надійним... бо ніколи ні політика, ні суспільні взаємини - вони ж ніколи... на них не можна було покладатись. Можна було покладатись на що? – на мамину вишню в саду, на небо, повітря, води, квіти, і раптом оце все, що тисячоліття було для людини вкрай надійним, необхідним, таким, що ти міг спиратись на це, стало носієм смерті. Тобто змінило свій знак, постійна позитивність змінила на знак негативності повної. І от таке розчарування... я повторюю, ми ще не розуміємо, що це відбулось, тому що це дуже поволі йде цей процес, коли ми осягнемо, що це те, що трапилось в цьому саме плані, воно набагато більш жахливим є, ніж всі інші аспекти цієї Чорнобильської катастрофи.

І от якраз внаслідок цього ми повинні думати про майбутнє, яким воно буде.

Я вам скажу таку річ, що ми повинні розуміти те, що живемо ми зараз у постійній екологічній катастрофі, що Чорнобиль додав лише невеличку частку до цього. Чому? Україна не має, вже зовсім не має чистої води в тому відношенні, щоб там не було канцерогенів, різного роду важких металів, які токсичні і отруюють людське тіло і так далі. Нема такої води.

Тепер, за ці дві години, що ми тут проведемо, кожен із нас пропустить через себе, через свої легені біля кілька десятків грамів аерозольних часток, які ми не бачимо. Ми весь час знаходимося в критичному стані довкола нашого довкілля, яке впливає на нас, безперечно. І в зв'язку з цим, безперечно, нам слід щось змінити у своєму образі життя. Ну щоб довести, що це воно справді так, скажу вам лише одну цифру: в рік на одну людину викидається в довкілля тут, у нас в Україні, 12 тон токсичних відходів. 12 тон! Поділіть на 365, ви отримаєте ті кілограми, з якими ви щодня зустрічаєтесь. Це, безперечно, не сприяє такому добробуту нашому, і в зв'язку з цим тривалість життя у нас тут, в Україні, сильно скорочується.

От ми прагнемо в Європу, ми – європейці і таке подібне... В Іспанії середній вік перевищує 80 років, десь 82; Франція переткнула 80 років; у нас – 49 – чоловіки, жінки живуть трохи більше, трохи більше десь на десяток років. От. Але, розумієте, оці... наша

група, де стільки жінок, які залишилися без чоловіків і так далі... ми не доживаємо 20 років. Це нормально? Абсолютно ненормально. І ми повинні створювати щось таке в нашому суспільстві, що сприятиме подоланню цього негативу, який у нас так сильно назріває. І тут слід сказати, до чого призводить оця і Чорнобильська катастрофа, і ота така системна екологічна катастрофа, в якій перебуває все людство. По-перше, змінилося ставлення до того, що є найважливіше в нашому житті. Колись це були примари: ідея якась така маргінальна, або інтереси якогось відомства і ще щось таке; тепер все-таки скрізь виходить на передній план людина. Що сама висока цінність – це здоров'я людини і життя людини. Це надзвичайно важливо. І, власно кажучи, всі демократичні рухи, вони пов'язані з тим, що відступають на другий план відомства. За радянських часів таке було що? Це створення образу отого ворога і військово-промисловий комплекс, який все контролював, і ми служили саме для цієї химери. Друге, те, що робиться. Що у нас набуває розвитку глобалізація як спосіб вирішення протистояння, як протистояти цьому... постійній катастрофі екологічній, в якій ми перебуваємо, то треба зусилля великих країн. Адже, ми отримали 30% радіоактивності, а Європа отримала 60% радіоактивності від Чорнобилю. І колективна доза, коли рахувати на Європу, вона виходить більша, ніж в Україні. Чому це так? Для чого, щоб протидіяти, ми повинні об'єднуватись, разом стан, наші страждання від зіпсутих екологічних умов буття призводить до того, що ми починаємо якось дбати за свій етнос. І в зв'язку з цим отака подвійна... відбувається зараз рух такий подвійний. З одного боку – глобалізація для захисту, з другого боку – відокремлення, відповідно. В зв'язку з цим, певно, і руйнуються ті великі такі країни, які об'єднували багато різних таких етнічних одиниць. Тобто це можна пов'язати з оцими екологічними такими справами. І перед нами стоїть надзвичайно важливе завдання: це – переглянути пріоритети цінностей нашого життя. І, певно, людство збережеться лише тоді, коли воно це зробить. Чому? Коли ми порахуємо ціну людського життя у виробництві різних речей... Якщо ми візьмемо за одиницю, приймемо енергію, енергетичні витрати на одне людське життя в 19-му сторіччі, середнє для всієї планети, то зараз для всієї планети виросло в 1100 разів. Виникає питання: куди ці гроші, куди ця енергія дівається? Вона дівається на те, що на людину витрачаються різні матеріали, скажімо, чавуну виплавляється на одну особу за рік 840кг, алюмінію на людину виробляється 347кг, це в 2005 році. Ну уявіть собі, що ви наділи на спину, взяли цей метал, то куди ви можете рухатись. І куди це дівається? Для чого все це робиться? Я провів аналіз: на що витрачається енергія – от саме на це і витрачається. Але найбільше витрачається енергії на дробіння каменів. Нащо це робити? Оце роблять величезні ті смуги, щоб великі літаки могли підійматись, дороги щоб могли... інакше кажучи, головна частина енергії йде на те, щоб забезпечити великі швидкості нашого пересування. А воно вам треба, ці великі швидкості? Вам треба так швидко рухатись? Ми б могли б різко зменшити енергію якби був суспільний договір “не давайте так швидко рухатись” (сміється). І ви знаєте, що, коли вимірюєш цінність людського життя таким абстрактним поняттям, не дуже зважуваним, що щастя – то їй Богу... що в щастя не входять оці високі рухи. Друге, на що витрачається енергія – це на те, що ми прагнемо щодня протягом року мати один і той же раціон. В зв'язку з цим Америка, скажімо, ввозить із Ізраїлю всякі оті плоди, часом, або із Каліфорнії везеться в Норвегію і так далі. Оці перевезення теж займають колосальну кількість енергії. В зв'язку з цим ми дробимо каміння, виплавляємо алюміній, а все це супроводжується появою оцієї величезної кількості відходів, які нам псуєть життя. Причому оці відходи теж цікава така річ. От як зберігаються відходи ядерної промисловості? Знаєте, як вони зберігаються? Оці підводні човни... звідтіля вивантажувалися ці “твели”, тепловідільні елементи, і просто штабелями вони вздовж цього Північно-Льодовитого океану лежать и вилуговуються тоді. І вся оця північна частина моря отого нашого великого, Північно-Льодовитого океану, вона вся радіоактивна. Інакше кажучи, ми ще не вміємо якось ото обходитись з тими відходами.

Так що нам треба, ви знаєте, змінювати стиль свого життя. Абсолютно так. Вирішувати... От знати шкалу: на що ми витрачаємо ці надлишкові речі. А дивіться, як ми думаємо... Зараз вирішується питання, щоб оця крива розходів на людину енергії зростала, що Україна збирається ще 11 ставити отих самих ядерних блоків до тих, що є 14 чи скільки там їх? Тобто не стоїть питання, що давайте переглянемо як ми живемо, люди добрі, так, щоби зберегти добрий спосіб життя і, разом з тим, щоб ми не знищували природу. Тому що як ми

цього зараз не зробимо, то ми справді станемо печерними людьми років через 40 або 50. Тому що вичерпуються оті всі рудні копалини. Уже у нас в Україні немає, скажімо, фосфорних добрив, немає апатитів, в зв'язку з цим у нас уже й хліб ми не зможемо отримувати, срібло вичерпується, так що, швидше те срібло, що є, бо вже немає покладів срібла, вичерпується уран - кажуть на 50 років вистачить, насправді на 200 років. В зв'язку з цим, все-таки повинна передувати наука, яка буде створювати принципово нові технології, які не будуть призводити до того зубожіння нашої планети, як це відбувається зараз. Бо отой спосіб нашого життя, він призводить до повного зубожіння багатств планети і в зв'язку з цим ми приречені, якщо ми не змінимо свою психологію. І, певно, філософи, вони повинні також подбати про те, щоб знайти шляхи змінити докорінно нашу свідомість.

Дуже дякую.

Доктор Рейко Ватанукі та пані Юко Йошіда, пані Кіоко Футагамі. Спілка жінок Японії.

Екологічна мораль і ненароджена генерація

– Людська істота є частиною екосистеми і matka – це є мініатюрна екосистема. Ми за оці останні 16 років напрацювали певні матеріали, ми надавали допомогу жертвам різних катастроф, ми займалися питаннями того, як позначаються такі катастрофи на здоров'ї матері та її потомстві. Ми концентруємося також на здоров'ї дітей. Оглядаючись на історію екологічного забруднення останньої половини 20-го століття, 21-го століття, ми спробували визначити... ми подивилися, що з'являється значна різниця в кількості та якості забруднювачів. У першій половині 20 століття з'явилися нові типи забруднювачів і можна казати про те, що вплив цих забруднювачів почав серйозно позначатися на майбутніх генераціях. Це поставило нові проблеми, нові виклики, пов'язані з досвідом людства. В 90-х роках американські колеги знайшли фактор ігнорування ... від забруднювачів. Крім того, радіологічні дослідження показали, що генетична нестабільність може стати результатом дії радіації. Ці відкриття були підтвержені на науковому рівні. А тепер відомо, що забруднення, яке існує на екологічному фоні, може позначитися на всіх наступних генераціях. Я певна, що мої дослідження, визначилися таким чином... Забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи також призводить до руйнування ендокринної системи і це проілюстровано прикладом жінок, яким було по 20 років на момент катастрофи. Їх ендокринна система зазнала змін під дією радіоактивного йоду. Це позначилося на їх імунній системі, та на репродуктивній системі внаслідок того, що вони постійно перебували в забруднених зонах, вживали забруднену їжу. Далі, коли вони вагітніють, ці забруднювачі потрапляють до плаценти і таким чином плід зазнає дії забруднювачів та радіації вже безпосередньо в матці, адже забруднюється усе тіло плода, що, звичайно, порушує генетичну програму. В результаті цього дитина народжується із значними відхиленнями, також вона є вразливою для різноманітних хвороб. Отже ми вважаємо, що ця слабкість призводить до збільшення випадків захворювання дітей на рак, тобто тих дітей, які живуть в забруднених районах. Існують також не ракові захворювання, які втім є захворюваннями нового типу – такі гіпотези ми висуваємо. Ну, фактично що ми можемо дізнатись? Сучасна ідеологія медицини, екологічні науки – це досить обмежені знання; разом з тим вже продемонстровано те, що ті діти, які були уражені забруднювачами ще в матці, вони призведуть до того, що і наступні покоління цих дітей також будуть уражені. І отже нам необхідно визнати той факт, що те, що відбулося в минулому – це забруднення, це ураження, – безумовно, позначиться і на майбутньому. Отже, забруднення, яке створене колишніми поколіннями, безперечно позначилися на житті майбутніх поколінь. І з точки зору екологічної, я би ставила питання екологічної моралі перед сучасним технологічним суспільством. Власне, ця мораль означає, що люди мають моральний обов'язок і в ядерну добу не можна далі вважати етичним ігнорування проблем, про які я казала. Необхідно визнати таку етику у людських стосунках і що ці етичні норми діють не тільки для одного покоління; їхні наслідки і порушення їх поширюються на наступні покоління. Отже, ми називаємо всю цю сукупність положень екологічною етикою. Отже нам треба перебудувати і поширити цю мораль, перейти від традиційної етики до от такої екологічної моралі, екологічної етики, тобто всі ми є невід'ємною частиною природи і

абсолютно важливо чітко усвідомити цю концепцію в силу тих обставин, які виникають з цієї концепції, що людина контролює природу. Я свою думку описала б так: яким чином поточне покоління повинне вибирати технології. Я б поставила питання по-іншому. Що ми можемо зробити, що ці генерації повинні зробити?

Відповідальність припадає на майбутні покоління. Це означає, що у нас є обов'язок для тих, хто приймає рішення: пам'ятати про це. Бо такі наслідки стануть ... у майбутньому, тобто ми повинні... ми вже зараз створюємо умови життя у майбутньому. Це дуже важливий момент і повинні існувати відповідні норми моралі. Конкретніше, ми відповідаємо за те, щоб не використовувати, не виробляти і не скидувати у середовище такі забруднювачі, які можуть позначитися на екосистемі майбутніх поколінь і які можуть привести до генетичних порушень. Ми повинні йти до такого суспільства, яке відмовляється до втручання в генетичні системи.

На завершення я би хотіла закликати до того, щоб ми разом розробляли такі норми екологічної моралі. Ми бачимо за нашим дослідженням, що через 20 років усі ті, кого торкнулася катастрофа, мають інший стан здоров'я, з'являються нові хвороби, до того ж вони з'являються уже в другому поколінні, яке народилося вже після катастрофи. Я не буду вдаватися в деталі. Я хотіла би запропонувати дещо. 20 років такого життя на забруднених територіях призвело до того, що діти, які народжуються у цього покоління піддаються дії цих забруднювачів. І саме на це повинні орієнтуватися наші сучасні, вже сьогоднішні норми екологічної моралі. Щиро дякую вам.

Професор Мирослав Поповіч

– Дякуємо за таку інформативну доповідь. На жаль, дуже погано чути, коли не використовується мікрофон. Ми розуміємо ці питання екологічної моралі... Ви нагадали мені про філософські положення щодо відповідальності.

Професор Валентин Лук'янець. Інститут філософії НАН України *Катастрофа Чорнобиля. Діагноз постчорнобильської доби*

– Продовжуючи філософську бесіду, яку розпочали наші колеги, я хотів би на аналізі особливостей постчорнобильського часу. Два десятиріччя, що минули після трагедії Чорнобиля – є тільки початок цього явища. Чим воно стане для нас? Хто ми є в постчорнобильському часі? Чи достатньо ми досконалі морально для того, щоб використовувати безкарно ці страшні енергії атомного ядра, молекул ДНК? З якими новими антропогенними катастрофами зіштовхне цей час нас? Ядерний Чорнобиль – це трагічний урок цивілізації, яка увійшла до ери над-технологій, він є попередженням потенційних техноапокаліпсисів, до яких веде наївна довіра до науки, саме надія на відношення до індустрії супертехнологій.

Сенс цього уроку такий, що ніяка супертехнологія не здатна дати безпеки, що вона ніколи не вислизне з-під людського контролю. А коли вона вислизає з-під нього – вони привнесуть людству не блага, а все гірші й гірші «техно-Чорнобилі».

Переживши Чорнобильську трагедію, ми вже не віримо в те, що науково-технічний прогрес – це шлях до свободи, рівності та загального процвітання, про які мріяли герої доби Просвітництва. Ми розуміємо, що ця доба несе нас до інших берегів. Наразі ці береги все більше позначають словами “суспільства ризику, що глобалізуються”. Пройшла межа між до-чорнобильським часом, який почався десь 10 000 років тому, і сучасним часом. Тоді людство заради самозбереження у світі почало одомашнювати тварин, почало приватизувати ресурси макросвіту, володіти енергією. Це мистецтво закінчилося десь на середині 20-го сторіччя, запас ресурсів макросвіту був майже опанований і отже довелося опанувати ресурси тих світів, які є за межами макросвіту. Ідеться про високі енергії, гени, геном, наночастки тощо. Для того, щоб опанувати ресурси цих світів, традиційні на той час технології були не ефективні. Ми почали потребувати надтехнологій, нанотехнологій, ... ДНК... комп'ютерних технологій тощо. І саме тому, що пост-чорнобильський час вимагав над-технологій, то ця еволюція над-технологій до кінця 21 сторіччя буде визначати характер соціуму. Вже нема сумніву в тому, що практика застосування над-технологій охопить усі сфери діяльності планетарного соціуму. Через кілька десятиріч технології стануть базовими і саме з їх допомогою наш мегасоціум буде репродуктувати себе в світі. Науково-технологічна

експансія, світ високих енергій, наносвіт, світ живих молекул – це не є забаганка соціуму, це – прагнення зберегти себе в світі. Зупинити цю експансію чи скасувати еволюцію над-технологій неможливо. Для постіндустріального соціуму таке скасування означало би знищення умов його самозбереження в світі. Пост-чорнобильський час, таким чином, це час опанування величезних багатств світу високих енергій, наносвіту, світу живих молекул. В ході цього опанування людина змінює традиційну практику маніпулювання найважливішими ресурсами цивілізації, речовиною, енергією, інформацією. Практика, використання над-технологій надала людині можливість одомашнювати не тільки тварин, або рослини, але молекули ДНК. Зараз геном дозволяє експлуатувати живі молекули як біофабрики, біореактори, біомашини, які виробляють найрізноманітніші білкові речовини. Завдяки над-технологіям світ живих організмів планети поступово перетворюється на своєрідну галузь промисловості соціуму. На жаль, науково-технічна експансія, світ високих енергій, світ живих молекул є джерелом не тільки високих благ, але також аналогічних катастроф. Ми поки що не змогли опанувати наслідки Чорнобилю, а експерти вже попереджають нас про генетичний Чорнобиль, який набагато небезпечніший. Генетичний Чорнобиль є не тільки пандемія H5N1, що насувається на нас. Навіть якщо штам вірусу H5N1 ніколи не трансформується такою мірою, щоб являти собою глобальну загрозу життю людини на планеті, це можуть зробити інші не менш небезпечні віруси. Найголовніша небезпека генетичного «чорнобилю» полягає в тому, що штам вірусу, який ініціює, здатен мутувати набагато швидше, аніж наша імунна система набуває здатності його розпізнавати. Генетичний «чорнобиль» надає вірусу можливість дуже швидко розповсюджуватися земною кулею. Подібно до ядерної радіації, це такий вірус, який не визнає ані державних, ані расових, ані соціальних кордонів; у короткий термін здатен охопити величезні райони світу і, таким чином, перетворитися на генетичний гео-Чорнобиль.

Нейро-Чорнобиль це особливий різновид генетичного «чорнобилю», причиною якого вже може стати не пандемічний вірус, а ретро-вірус, який здатний вражати людину таким чином, як це робить ретро-вірус СНІДу. Головною причиною ядерного, генетичного, нейронного «чорнобилів» не є сили природи. Сили природи тільки створюють можливість для появи техно-Чорнобилю. Причиною такої можливості в реальності є люди, тобто користувачі наукових знань, які захищають за допомогою таких сил свої корпоративні інтереси. У мегасоціумі технологічні “чорнобилі” є такими, яким не запобігти. Якщо протягом найближчих 50 років наш мегасоціум не зможе виробити енергію кормів тощо, більше, аніж їх було вироблено за всю попередню історію, ми не зможемо вижити. Звідси ця технологічна експансія до світу високих енергій, нанотехнологій тощо. У 21 сторіччі найнебезпечнішим джерелом генетичних та нейронних “чорнобилів” може стати практика використання наукових знань про природу людини, тобто знання про людський геном, людський генокод, людський генотип. Усвідомлення масштабів цієї антропогенної небезпеки спонукає філософів нашого часу по-новому підійти до суті людського буття у цьому світі. Суть її можна пояснити таким чином: після Чорнобилю, тобто в епоху панування у світі над-технологій, це стає океаном антропогенних процесів; сам цей океан – є гладка, спокійна вода. Людина тут не є капітаном, який керує надійним океанським лайнером. Океан антропогенних процесів дуже чутливо реагує на науково-технологічну активність мегасоціуму, що зростає. Ядерні, енергетичні та інші “чорнобилі” - це антропогенні хвилі, які викликаються планетарною практикою застосування над-технологій. Ведучі соціальні експерти 21 сторіччя дають різні оцінки цьому антропологічному океану. Це від позицій гуманістів епохи модерну до транс-гуманістів епохи постмодерну. Гуманісти вважають, що Чорнобиль, Хіросіма, Нагасакі – є не більше, аніж такі легкі хвилі, або, може, просто випадкове, невелике таке заворушення на тлі спокійного взагалі океану. І звичайно, що ці хвилі заспокоюються самі по собі з подальшим прискоренням науково-технічного прогресу і з подальшим набуттям досвіду обуздання сил природи. На їхню думку, цей прогрес у сфері нано-, біо- та інших інформаційних технологій є надійний гарант того, що людство є здатним забезпечити спокійний стан океану людського буття.

Захисники транс-гуманізму відкидають так оцінку антропогенних хвиль. Для них така оцінка є релікт наївної віри у спокій безмежного океану людського буття. Транс-гуманісти не сумніваються в тому, що ця навала антропогенних катастроф не є якість випадкові дрібні

хвилі. Це – штормове попередження. Чи нам подобається це, чи ні, але ми повинні бути готовими до шторму, що насувається на нас. Сьогодні цей шторм звать по-різному: технологічна сингулярність, глобальне суспільство ризиків, технологічний апокаліпсис тощо. Позиція транс-гуманістів дозволяє більш адекватно оцінити пост-чорнобильський час. Розкриваючи причини антропогенного шторму, що насувається, її прибічники концентрують нашу увагу на тому, революція над-технологій істотно прискорює процес перетворення знань про людську природу у соціально-гуманітарні над-технології, які дозволяють технологу все більше, швидше вторгтися до коду генотипів. Наприклад, ми всі розуміємо, що зараз те, що людство пересіло до потягу над-технологій, тільки збільшило загрозу технологічних катастроф та ризиків. Ніколи до цього людство не відчувало себе такою мірою заручником величезних сил природи, тому що людина оперує все більш потужними технологіями.

Пост-модерністи попереджають нас про те, що найбільшим ризиком для нас зараз є самозаспокоєння, самонадіяність, що спирається на міф про належність, відповідність наукового процесу. І чим краще ми будемо це усвідомлювати, тим краще зможемо протидіяти цьому шторму, що насувається на нас.

Дякую.

Модератор не оголосив прізвище спікера:

– Я коротко поділюсь з вами деякими міркуваннями з приводу події, яка відбулась 20 років назад. І як представник неіснуючої нації буду це робити в режимі “із сьогодні на завтра”. І трохи стосовно минулого.

В історії людства трапляються події, які дійсно заставляють нас по-новому дивитись на все абсолютно, на всіх рівнях. І згадуйте, як перші космонавти глянули із космосу на нашу землю і прийшли до висновку, що це не якась планета гігантська, це маленький космічний шарик, який треба берегти.

Чорнобиль переконав нас, що ми не так дивилися, і перекреслив наші сподівання на безпечну експлуатацію мирного атома, на яку ми так сподівалися і сподіваємося. І на безпрецедентну висоту підняв планку вимог щодо відповідальності нас за все, що ми робимо в цьому світі. Є в Росії цікава група академіка Казначеева, там філософи, медики, психологи, які показують і, до речі, аргументовано, на конкретному матеріалі, що сучасне людство дебілізує. Швидкими темпами. І першою ознакою цього процесу є втрата відповідальності. Ми... людина, цивілізаційна людина, сучасна людина – це не моє заключення, це я найшов – це, так сказати, загальне місце у всіх глобалістичних і психологічних розвідках сучасної науки. Наслідки чорнобильської аварії, що небезпечно, ще недалеко осмислені, а поширений термін “ліквідація наслідків”... ліквідація – це є скоріше бажаним, ніж реальним...

Інформація про наслідки цієї страшної події до сьогодні є лукавою і не правдивою. В принципі, тут і спроба не турбувати маси, щоб не було паніки, і як на сьогодні не хватає зусиль, коштів для того, щоби вести моніторинг оцих подій.

Алла Ярошинська, відома вам, написала книжку “Преступление без наказания: Чернобыль 20 лет спустя”. Вона виходить або вже вийшла, або от-от вийде у московському видавництві “Время”, де звертає увагу ось на цей аспект.

Ми пам’ятаємо репортажі з Чорнобиля у “Комсомольці”: “Солов’ї над Прип’яттю”, “Сувеніри із під реактора” і так далі, і так далі. В принципі, ми дивуємо... і це не лише йдеться про нас, про українців, про Білорусію... це якась тенденція всесвітня. Ми якраз дивуємо самі себе своєю безвідповідальністю. Згадаємо 10 головних... 7 головних вимог МАГАТЕ до ядерних реакторів: надійний енергоблок, вирішення проблем РАО (відходів радіоактивних), кваліфікована і безпечна експлуатація, грамотне географічне розміщення, ефективна система охорони здоров’я, соціально-правова захищеність населення і громадянська довіра до ініціатив розвитку ядерних технологій. Якщо хто-небудь із вас покаже, що хоч одна з оцих вимог МАГАТЕ виконувалась або зараз може виконатись, то я буду дуже радий.

Тобто ми виходимо в режим дійсно такий, що ми вже звикаємо до цих небезпек, ми вже бачимо... тобто ми дійсно уже миримось, ми плануємо далі розгортання атомної енергетики: нам нікуди діватися, і входимо постійно у цей режим – дуже небезпечний, що наслідки будуть небажані, але неминучі, про що вже говорилося. До сих пір можна констатувати недооцінку масштабів аварії, недостатній дозиметричний контроль – оце спеціалісти говорять, які цим

займаються, – відсутність вичерпної інформації, моніторингу, залучення до цих робіт, серйозних робіт, некваліфікованих людей і недосконалість нашого законодавства – це те, що є очевидним, те, що насторожує, і те, що, якщо говорити про уроки, наслідки і як нам долати дійсно оцю проблему, це повинно враховуватися, на мій погляд, в першу чергу.

Ну і в такому, трохи філософському плані, звичайно постає проблема перед всім людством: переосмислення стратегії розвитку. Тут ми ніде не дінемося і, в принципі, бажано б, щоб це почалося раніше. Зараз ми просто змушені і будемо спішити в цьому плані, і знову ж, ну... наробимо помилок.

Сергій Борисович правильно сказав, що, вже вийшовши на цей рівень технологій (от про які говорив професор Лук'янець), ми не маємо права на помилки. Але подумайте, чи здатні ми далі, у попередньому розвитку, чи гарантовані ми від цих помилок? У цьому плані, скажімо, майбутнє людського роду... ось, це саме як раз ця проблема, яка актуалізує надзвичайно екологічну проблему. Екологічна проблема якось до Чорнобиля не так гостро відчувалася, це було як світогляд натуралістів, юннатів... І часто люди говорили, що треба охороняти природу, братів наших менших і вони лукавили. Вони займали позицію спостерігача: от ми такі благородні, що ми захищаємо тваринний світ, рослинний... Людина лукавить тому, що вона відчуває – свідомо або не свідомо, – що тим самим вона захищає себе і створює собі якесь майбутнє.

Багато дослідників звертають увагу на те, що період активного розвитку екології, громадянських екологічних рухів та пік екологічної занепокоєності в суспільній свідомості минув. Пам'ятаєте Київ, коли люди не давали рубати парки, не давали будувати Дарницький вокзал і так далі? Ми вже звикли і притихли, і цьому не придаємо належного значення, і це теж ситуація небезпечна. Міжнародна спільнота взагалі неадекватно усвідомлює сутність та витоки екологічної кризи і уроки Чорнобиля. Поки що спостерігається домінування аргументів технократичних і натуралістичних. До цього долучається вірно підмічена Ульріхом Бекком психологема прийняття і навіть заперечення... неприйняття і заперечення очевидної загрози і страху перед нею. Просто ми боїмося цієї істини і боїмося дізнатись, робити моніторинг і слідкувати за ситуацією. Створюється парадоксальна ситуація, коли з ростом небезпеки зростає вірогідність її непризнання. Типовими стають випадки, коли вина покладається не на власне призвідника кризи, а на тих, хто про неї говорить і сіє в суспільстві тривогу. Інформацію про загрозу соціального або екологічного характеру нерідко тлумачать як видумку інтелектуалів для того, щоб вибити гроші на свої наукові програми. Непередбачуваність ризиків, їх некерованість призводить до того, що мова вже йде не про те, аби досягти чогось хорошого, а про те, аби уникнути гіршого. З'являється маса питань, на які немає відповідей, а деякі інструкції та рекомендації, зокрема такі, як уберегтись від радіації, скажімо... до недавнього часу наші органи громадянської оборони говорили, що треба робити, коли, скажімо, біля вас розірветься атомна бомба. Це блюзнірство, це, так сказати, як насмішка. Відбувається тотальна косметична обробка ризиків. Як правило, борються з наслідками, а не з причинами. Так, наприклад, рекомендуються очисні фільтри при збереженні джерел забруднення. Тобто, принцип "не смітити"... про чисті технології дбають менше, ніж про фільтри, про те, як виокремити оцей промисловий об'єкт від довкілля.

Ну, тут вже говорили, що в історії і в соціальній філософії існує думка і солідна традиція кризову ситуацію тлумачити як чинник, що сприяє розвитку. Прадавні китайці термін "криза" трактували не як "безнадійний стан", а як "спонуку шукати виходу з нього".

В соціально-політичному плані ми приходимо до висновку, що екологічні проблеми, екологічні чорнобильські проблеми повинні не роз'єднати, а об'єднати суспільство. Тому що питання екології надзвичайно демократичні. Багаті і бідні, представники державного істеблішменту і пересічні громадяни, суб'єкти тіньової і легітимної економік мешкають на одній і тій же території і дихають одним і тим же повітрям.

Рациональне, екологічно обґрунтоване продукурсування можливе лише за умов масової екологічної грамотності. Ми говоримо про екологічну культуру, про культуру фізичну, у нас дуже багато спеціалістів з різного виду культур. Ми не розуміємо, що культура – одна. Колись академік Волькенштейн сказав, що людина сучасна може назватися культурною, коли вона розбирається, коли вона знає основні закони, за якими функціонує біосфера. Якщо раніше людина закінчила технікум, працює по спеціальності і ще не плутає Льва Миколайовича

Толстого із Олексієм Миколайовичем, то вона виглядала як культурна людина. Зараз людина, яка не розбирається в азах біосферології і екології, на думку академіка Волькенштейна, не може рахуватися грамотною.

Ну, і екологічна освіта, добре поставлена екологічна освіта може привести до того, що державні та господарські інституції не зможуть орієнтувати нас на умовно істивні продукти – цей канцелярит працював із 86 року, – на тимчасові норми на радіацію, встановлені не з медичних та санітарно-гігієнічних міркувань, а з відверто економічних. Лише за умов суспільної екологічної грамотності громадськість може реалізувати можливості демократичного суспільства і ефективно боротися з причинами, а не з наслідками екологічного неблагополуччя.

Екологічна свідомість, окрім всього іншого, формує активну громадянську позицію. І, нарешті, всі ми повинні як люди розумні – як ми самі себе назвали – знати, в яких умовах ми живемо, працюємо, існуємо. І, я вважаю, це те, до чого нас іще раз нагально підштовхнув Чорнобиль. Без замислення над цими проблемами у нас просто немає майбутнього.

Дякую.

Пан Микола Карпан. Інженер фізик. Колишній заступник директора Чорнобильської АЕС. Автор книги «Чернобыль. Месть мирного атома». Україна

Проблеми Чорнобиля об'єднують світ

– Шановні учасники форуму!

Дійсно, досить випадково до філософів потрапив професійний енергетик, який з 1969 року працював в атомній енергетиці та промисловості, був на Чорнобильській АЕС в день аварії тому, що був її штатним працівником.

Сьогодні багато країн заявляють про новий виток розвитку атомної енергетики, що вони її вважають успішною альтернативою тепловим електростанціям на тлі світових запасів нафти та газу, що постійно зменшуються. 18 лютого 2006 року президент США Джордж Буш анонсував програму будівництва АЕС нового покоління під назвою «Глобальне партнерство з ядерної енергії». США планують будувати ці атомні станції разом із Росією, Францією та Японією. Нові атомні станції вже зазначенні в бюджетному посланні Буша на 2007, а також в програмі розвитку атомної енергетики Росії на період до 2015 року. Схожі плани розробила й Україна. За підрахунками Міжнародної Агенції з атомної енергетики, країни світу витратять до 2030 року близько 200 мільярдів доларів на розвиток атомної енергетики, і частка електроенергії, що виробляється на атомних станціях відчутно зросте. Але чи достатньо обґрунтований цей прогноз МАГАТЕ? Чи вірить людство в безпеку сучасних ядерних реакторів та в чистоту атомної енергетики?

Сучасні енергетичні реактори мають внутрішній тиск до 200 атмосфер – це небезпечний тиск. Якщо пляшку шампанського нагріти та різко зняти кріплення пробки, то вона вилетить наче куля. Корпусні атомні реактори вразливі якраз за таким сценарієм. Відомий фізик, академік Російської Академії наук Феоктистов, в 1999 році докладно змалював цю ситуацію в книзі «Зброя, яка себе вичерпала». Він вважає, що якщо в кришці реактора будуть пошкоджені спеціальні ущільнення, через які до механізмів сервоприводів підходять штанги, на які підвішені стержні управління, то ці стержні можуть вилетіти з активної зони. Лише через цю причину сучасні корпусні реактори можна визнати потенційно небезпечними. Оскільки якщо регулюючі стержні миттєво витягти, реактор вибухне як бомба. Це не вигадка, це не припущення. Схожа аварія мало не трапилася на американській атомній станції «...» у 2002 році, коли через корозію на кришці реактору утворилася каверна довжиною 18см, глибиною 15см та шириною 13см. Від потенційного вибуху захищала лише нержавіюча накладка на корпусі реактора товщиною 9мм. Такі випадки дають всі підстави стверджувати, що світовій атомній промисловості поки не вдалося створити абсолютно безпечний реактор. Лише з 2002 року «ЕнЕрСі» - американська комісія з атомної енергетики – зобов'язала атомні станції перевірити корпуси всіх своїх реакторів, та виявила ще 11 корпусів з мікро тріщинами. Недарма батько атомної енергетики Курчаток називав реактори «тліючими бомбами», а нобелівський лауреат, фізик Капиця визначив атомні станції як «бомби, що виробляють електрику».

Другим джерелом небезпеки є накопичення опроміненого палива та радіоактивних відходів. Ще жодна країна в світі не почала виконувати захоронення цих небезпечних речовин у «вічних» сховищах тому, що таких сховищ в світі все ще немає. Всюди використовуються тимчасові споруди, безпека яких далеко не є абсолютною.

До речі, контейнери для зберігання палива, що їх було запропоновано Україні, а «Енергоатом» підписав відповідний контракт з американською фірмою «Холтек», не є універсальними. Не далі, ніж вчора, зі спеціалістом з Америки у мене відбулася розмова: чи можна довіряти цим контейнерам? Чи є вони універсальними? Чи можна в них завантажити паливо, перевезти, а через деякий час і вивантажити, скажімо, в ситуації, коли цей контейнер втратив свою міцність або герметичність, або цілісність. Він сказав: «Завантажити можна, перевезти також можна. Вивантажити з них нічого не можна». Це до того, якими є тимчасові рішення, до яких все частіше та частіше вдається атомна енергетика.

Відсутність проектів дійсно безпечних реакторів та відкладені рішення безпечного захоронення опроміненого палива та радіоактивних відходів турбують суспільство та зменшують довіру до МАГАТЕ. Ця агенція вже не один раз помилялася в прогнозах. Ще в 1974 році воно стверджувало, що до кінця 20 сторіччя по всьому світу будуть працювати 4500 ядерних енергетичних установок. Але вийшло інакше: сьогодні в 31 країні побудовано всього 442 атомних енергоблоку, що складає 10% від заявленої агенцією кількості.

Чому так блискуче провалився прогноз МАГАТЕ? Невже це трапилося лише через вибух реактору на Чорнобильській АЕС в 1986 році? Напевне, причин все ж-таки декілька. Так, дійсно, ООН визнала Чорнобиль проблемою світового рівня. Експерти ООН оцінили збитки від неї майже в трильйон доларів. З них на Україну виходить не менше 300 мільярдів доларів США, а на Білорусь – 250 мільярдів. Але найголовніше полягає в тому, що Чорнобиль оприявнив давно відомі проблеми світової атомної енергетики. Просто вибух реактора виніс їх на загальний огляд. Їх не приховує мертва Чорнобильська зона. Всі побачили відсутність технологій розробки аварійних та виведених з роботи реакторів. Немає глибоких підземних сховищ для тепло випромінюючих касет та радіоактивних відходів. Їх немає не лише в Чорнобилі, але й у світі. Саме тому масштаб чорнобильських проблем настільки великий, що позбавитися них силами однієї України неможливо. І ми вдячні за допомогу, що її сьогодні надають багато закордонних країн. В чорнобильських роботах приймають участь фірми різних європейських держав та США. На чорнобильські проекти витрачено більш, ніж 470 мільйонів доларів, але мінімізувати небезпеку від Саркофагу та від 10 мільйонів тон радіоактивних відходів в зоні Чорнобильської станції так і не вдалося.

Але ще не безпечнішими сьогодні є 2000 тон опроміненого ядерного палива з активністю в 1 мільярд кюрі. Для нього французький «Фроматом» побудував в 2005 році сухе сховище. Але воно виявилось непридатним до експлуатації. Саме тому підсумок до 20-річчя Чорнобильської катастрофи виявився малоуспішним за застережним. Ще рік-два таких «успіхів» в міжнародних чорнобильських проектах, і світова енергетика остаточно втратить довіру людей. Про які плани розвитку атомної галузі після цього можна говорити?

Ще один неприємний штрих. До 20-річчя Чорнобилю МАГАТЕ видало оптимістичний доклад, в якому наслідки Чорнобильської катастрофи було визнано перебільшеними. В докладі також міститься порада Україні зменшити території радіоактивного контролю оскільки особливої небезпеки для населення там немає. Невже МАГАТЕ та Всесвітня організація з охорони здоров'я не знають про те, що річний рівень смертності на цих територіях рівняється майже 19 смертей на 1000 людей на рік. Якщо дотримуватися шляху викривлення фактів, то ще через декілька років МАГАТЕ та ВОЗ скажуть, що Чорнобильської катастрофи взагалі не було і що радіація покращує якість людської популяції на планеті. Такі доклади підривають довіру людей не лише до атомної енергетики, але й до міжнародних інститутів, чийм завдання є захист здоров'я суспільства.

Не думаю, що хоч комусь вдасться представити Чорнобиль рядовою, пересічною подією. Його масштаб величезний. Він вмщує в себе усі невирішені атомні проблеми. Його не вдасться ані забути, ані заговорити. Радіоактивний викид Чорнобилю був настільки величезний, що відразу стало ясно, що планета Земля занадто мала для тих небезпек, що несуть в собі сучасні технології в енергетичній, хімічній та інших галузях промисловості. Сьогодні це вже багато хто розуміє і це зближує людей. Багато країн вже поєднали свої

зусилля в подоланні наслідків Чорнобилю. Залишилося зробити ці зусилля максимально ефективними аби очистити не лише Чорнобильську зону, але й усю планету від опроміненого палива мирних АЕС та від радіоактивних відходів воєнного походження, що знаходяться на поверхні землі.

Людство варте того, щоб жити на чистій планеті. Дякую.

Пані Тетяна Гардашук. Інститут філософії НАН України

Наслідки Чорнобильської катастрофи та становлення громадянського суспільства в Україні

– Вибух реактора на Чорнобильській атомній електростанції, що стався в ніч з 26 квітня 1986 року, ознаменував собою не лише найбільшу техногенну катастрофу в історії людської цивілізації, а й підірвав підмурки усього радянського суспільства до того вже розхитані перебудовчим бродінням суспільної свідомості. Значне погіршення стану довкілля, спричинене аварією на ЧАЕС, тривале приховування достовірної інформації та викривлення фактів командно-адміністративною системою колишнього Радянського Союзу, спричинили стрімке зростання громадської стурбованості станом довкілля України в другій половині 80-х та початку 90-х років. Аварія на ЧАЕС змусила замислитися не лише про наслідки, а й про причини цього страшного лиха, про інші потенційні “чорнобилі” чи подібні до них за своєю небезпекою для природи і життя людини об’єкти.

Саме зірка “полюнь” змусила людей замислитися про ціну побудови соціалізму з людським обличчям, як етапу переможної ходи до перемоги комунізму, про ціну життя, а відтак – про право відстоювати власне життя і життя своїх дітей та онуків.

Суспільна свідомість повстала проти узурпації радянською системою права говорити від імені суспільства і вимагати жертви в ім’я якихось інших цілей. Мобілізацію суспільної свідомості, яка спостерігалась після 1986 року, можна охарактеризувати як прецедент практичної реалізації, так званої “педагогіки пригноблених” – це термін, який запропонував відомий філософ освіти, бразильський громадський діяч ЮНЕСКО Пауло Фрейро, про який він визначав, що “педагогіка пригноблених” – це педагогіка, яка формується разом із пригнобленими, а не для них, у безперестанній боротьбі за відновлення їхньої людяності. Ця педагогіка робить пригноблення та його причини об’єктом обмірковувань пригноблених; і з цих обмірковувань випливає неминуча участь людей у боротьбі за своє визволення.

Після квітня 86-го року люди, які драму страху за власне життя і життя дітей, драму втрати рідної оселі, близьких, рідної землі, почали усвідомлювати, своє пригноблення тоталітарною системою, що обмежувала їх право на правдиву й об’єктивну інформацію і на участь у процесах ухвалення рішень.

Суспільна свідомість стала одним із вагомих рушіїв політизації українського суспільства. Збереження та раціональне використання національних природних ресурсів, підвищення екологічної безпеки, якості життя та здоров’я населення виявилися чи не найвагомішими аргументами у справі здобуття Україною державного суверенітету та незалежності в грудні 1991 року.

Екологічні гасла та аргументи широко використовувалися в політичному лексиконі кінця 80-х – початку 90-х років. Саме цей період покликав до життя по-перше, становлення екологічного руху в Україні, і, по-друге, в суспільстві відбувався двоєдиний процес, який може бути охарактеризований як політизація екології та екологізація політики.

Екологічний рух в Україні кінця 80-х – початку 90-х став реакцією людей, громадськості на неспроможність адміністративно-бюрократичної системи взяти на себе відповідальність за екологічні лиха, чесно та об’єктивно поінформувати людей про імовірні ризики, нездатність впоратися з їхніми наслідками. Результатом зростання екологічної стурбованості людей стало виникнення неурядових екологічних організацій, які об’єднували людей різних за віком, фахом, освітою, життєвим досвідом, але єдиних у своєму прагненні відстоювати свої права. При створенні цих організацій плекалася надія, що саме громадськість, репрезентована людьми неспокоїної совісті і високої моралі, здатна активно виступати проти бюрократії, гігантоманії радянської ресурсопоглинаючої економіки та технократизму, створювати об’єктивну картину дійсності і пропонувати шляхи розв’язання складних екологічних та

соціальних проблем. Передвісником становлення екологічного руху в Україні стала поява екологічної еліти, до якої увійшли представники наукових і освітніх кіл.

Можна згадати Олеса Гончара, Івана Драча, Бориса Олійника, вчених, таких як присутні тут Дмитро Гродзинський і Михайло Голубець, Юрій Глебов, Костянтин Ситнік, Леонід Сандуляк та багато інших. Становлення і розвиток екологічного руху став невід'ємною рисою побудови громадянського суспільства в незалежній Україні. Він являє собою принципово нове явище пострадянського періоду. На відміну від заходу, де природоохоронний рух розвивався безперервно з кінця 19 сторіччя і виріс у потужний сучасний соціальний рух нового типу, в Україні природоохоронна діяльність, яка набула розвою на початку 20 сторіччя, була знищена тоталітарною системою в 1930-ті роки. Формальне її відтворення під державним контролем відбулося у вигляді «Всеукраїнського товариства охорони природи» як складової «Всесоюзного товариства охорони природи» і менш заформалізованих за своєю формою діяльності студентських дружин з охорони природи.

Відтак, особливість екологічного руху пост-чорнобильського періоду полягала в тому, що на порядок денний їх діяльності висувалися не лише питання охорони природи, збереження флори і фауни, а значно ширший спектр суспільно значущих проблем: громадська екологічна експертиза, забруднення води і повітря, землекористування, функціонування екологічно небезпечних об'єктів і, головне, демократизація процесів, ухвалення та впровадження рішень.

На сьогодні в Україні екологічний рух і неурядові організації, що його репрезентують, визнаються національним урядом і представниками влади різних рівнів. Підвищенню статусу екологічних організацій також має сприяти Оргуська конвенція «Про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», яку Україна ратифікувала у липні 1999 року.

Але, на жаль, доводиться констатувати, що, незважаючи на визнання громадськості як активного суспільного діяча, формального визнання, все ж таки громадські інституції і влада згадують про громадські організації і про існування неурядових організацій тоді, коли виникає питання про отримання фінансової допомоги на реалізацію тих чи інших проектів. А вимогу участі громадськості міжнародні донори висувують як одну із одновних причин, один із основних чинників надання грантів. Також доводиться констатувати, що влада також намагається використовувати екологічні організації в своїх цілях, тобто відбувається певне змагання за громадські організації, за третій сектор між різними політичними силами. Хоча самі громадські організації це, як правило, позапартійні структури. Так має місце створення так званих “**нонго**” (від нон-гаверментал організэйшн), тобто як репрезентантів широкої суспільної думки, і в той же час опозиційних громадських організацій або громадські організації, які стоять на критичних по відношенню до влади позиціях, навішуються ярлики “грантоїдів”. Ми пам'ятаємо цей ярлик під час президентської кампанії 2004 року.

Отже, доводиться констатувати, що процес становлення громадянського суспільства в Україні переживає значні труднощі. Ці труднощі також пов'язані з тим, що суспільство одночасно будує... засвоює засади демократії, розбудовує третій сектор і водночас стає на засади ринкової економіки. І за цих умов у нас відсутні важелі, в тому числі і фінансові важелі, які б сприяли становленню громадських організацій. Але, тим не менше, громадські організації як чинник громадянського суспільства, вони є надзвичайно важливими для функціонування інститутів демократії. По-перше, неурядові організації беруть на себе ті функції, які не можуть виконати окремі громадяни чи неорганізований рух у розв'язанні нагальних проблем. Тому для них важливого значення набувають правові, фінансові, політичні умови діяльності. По-друге, неурядові організації беруть на себе певну критичну роль у процесі соціального пізнання в тому сенсі, що уряди не завжди схильні сприяти фундаментальним змінам, особливо у сфері економіки, які необхідно вживати для поліпшення стану довкілля і екологічних показників якості життя. Наприклад, при підвищенні плати за користування природними ресурсами, впровадження штрафних санкцій за забруднення, технологічна модернізація, енергозбереження. І, по-третє, неурядові організації з'являються в тих суспільствах, які усвідомлюють необхідність переходу від стану екологічної деградації до екологічної збалансованості.

І тут слід зазначити, що не варто говорити, що екологічні організації не можуть виступати експертами. Власне громадська екологічна експертиза є надзвичайно важливим чинником: по-перше, завдяки своїй мобільності, оскільки громадськість значно активніше і швидше реагує на виклики часу, ніж інші фіксовані усталені структури; по-друге, завдяки мобільності, можливості організації такої експертизи, оскільки вони можуть організовувати мобільні експертні групи. Ну, варто згадати такий приклад, як такі громадські організації, як «Римський клуб», який був громадською організацією, після публікації звіту, першого звіту «Римського клубу», який певною мірою перевернув суспільну свідомість; по-друге, звіт «Всесвітньої організації охорони природи» і «Всесвітнього фонду дикої природи» у співпраці із програмою ЮНЕП, які опублікували в 90-му році «Світову стратегію збереження», де висунули засади концепцій збалансованого розвитку, яка стала з 92-го року одним із фундаментальних чинників і критеріїв глобальної екологічної і соціальної політики.

Отже, говорячи про необхідність розбудови громадянського суспільства, також слід зазначити, що побудова громадянського суспільства передбачає вкорінення у свідомості громадян сенсу свободи, права і обов'язку, поширення конституційної освідченості, набуття людьми навичок у правовий спосіб домагатися задоволення своїх законних інтересів. Це передбачає усвідомлення громадянської свободи як забезпечення від екологічних ризиків, право на чисте й безпечне довкілля. І навпаки, невід'ємною складовою громадянського суспільства має стати розвинена система екоосвіти. Громадянська освіта і еко-освіта разом складають протипагу культивуванню стереотипів споживацької поведінки, натискові комерційної реклами і інших комерційних інтересів.

І говорячи про необхідність розбудови громадянського суспільства як важливого чинника подолання наслідків екологічних лих, слід зазначити, що... слід сказати про певні застереження. Насамперед має бути адекватна оцінка цього феномену з боку влади і населення, уникнення як надто високих очікувань від нього, так і недооцінки цього феномену. Необхідна критична самооцінка екологічними організаціями власної місії і завдань, цілей і можливостей. Це, в свою чергу, дозволить уникнути переадресування завдань, чіткіше визначити свою нішу в громадянському суспільстві.

Двадцять років Чорнобильської катастрофи мають стати для українського суспільства тією критичною точкою, на яку рівняються і за якою звіряють громадянську зрілість і відповідальність перед тими, хто пішов від нас, хто з нами, і хто прийде після нас.

І говорячи про вчорашнє засідання «Чорнобильської конференції», на жаль, доводиться констатувати, що серед поважних осіб, які були запрошені до доповіді в цій конференції, на жаль, не було представників міжурядових організацій, які мають неоднозначну оцінку в суспільстві – і про це говорив попередній доповідач, - але не було жодної доповіді від міжнародних екологічних організацій, які також доклали чимало зусиль у наданні, доведенні до громадськості наслідків екологічної катастрофи, мобілізації людських, фінансових і інших ресурсів для подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

І згадуючи заклик президента Віктора Ющенка про необхідність сказати всю правду про Чорнобиль, слід також сказати, що правду можна сказати тоді, коли всі голоси будуть почуті. Дякую за увагу.

Професор Мирослав Поповіч. – Тут така записка:

“Пане Мирославе! У нас в залі – народна артистка України Раїса Степанівна Недашківська, геніально читає Йовенко про катастрофу – це, якщо буде Ваша ласка, то дайте їй слово, 5 хвилин. Дякую”.

Я можу засвідчити, що Раїса Степанівна дійсно присутня в залі і що вона читає геніально. Чи буде наша аудиторія замість кофе-брейку ... Згодна наша аудиторія. Прошу, Раїсо Іванівно!

Народна артистка України пані Раїса Недашківська.

– В Союз письменників привезли прип'ятських дітей, були сироти, батьки яких загинули. І я розповідала, як акторів, в травні місяці, коли Київ покидали люди... їхали в Чорнобиль піднімати дух народу. І ось нас 8 чоловік акторів Молодіжного театру... директор з нами завжди виступав, а тут раптом немає директора. Я кажу: “А чого ж Ви з нами не їдете?”

– “Я слідуєчим автобусом”. І він не поїхав. Ми думали, що ми їхали в 30-ти кілометрову зону, але ми їхали в Чорнобиль. Голі. Єдине, чим ми могли захиститися – це пляшка “Каберне” – я захватила з собою. І оце ми розділили на 8 чоловік. Оце наш захисток. В Києві все милося, то над нами літали оці вертольоти, які возили, оце скидали... що скидали туди, на реактор? Пісок, да?

І стояли хлопці. Такі гарні. Оце з Донбасу були хлопці. Ну, тобто, ми з жінками зустрічались, в нас цілий день були зустрічі. Але я пам’ятаю цих хлопців, які під реактор робили оцей прорив. Це – “отборные войска”! Це такі гарні... на вулиці таких людей не бачиш. А туди помирать поїхали найкращі! І... отут милося, а там – вітер... і отакий струмочок, такий шланг, отакий завбільшки, щось дзюркотить, розумієте? Прип’ятські жінки спали на залізних кроватях, вони отак до нас: “Спасибі, що ви приїхали, не побоялися”. А це травневі дні, коли всі покидали Київ. Вони дякували нам, але нам було смішно, тому що нам було приємно. Смішно, що нам дякували – їм треба дякувати. Нам було приємно хоч чимось зігріти цих людей, які ще по-справжньому не розуміли отієї глобальної катастрофи. І ми цього не розуміли.

Я пам’ятаю, як я приїхала до Києва після цієї зустрічі. В парадному роздяглася до трусів, заходила в кімнату – в мене у сина було запалення легенів, 39 температура, він боявся їхати в лікарню, тому уколи я йому робила дома – я заходжу обережно з цими своїми речами, в ванну, хазяйственным милом мию голову: так нас вчили захищатися; перу оці всі речі, і миємо, миємо, миємо хати... Там, я ж кажу, пилюка, всі дихають цим і так далі.

Так от, Світлана Йовенко, яка в цей період була дуже хвора, вона поїхала в Прип’ять, в Чорнобиль уже в вересні місяці. І написала таку поему...

Я завтра... ви завтра будете на вечорі? Я маю на увазі, в Палаці “Україна”? Я тільки зустрічалась з режисером і я буду починати цим віршем. Я це кажу, може, хто буде, тоді... Ну добре, все одно... Вона написала настільки... це треба пережити пропустити через себе і відчути це...

Світлана Йовенко.

“Вибух”.

Я маленький шматок прочитаю.

“Жилось легковажно.

Жилось безбережно.

Та вибух дістав нас.

Пожежа!

Сади очманіло квітують, бентежно!

Та в дзвонах вітрів: “Пожежа!”

Ще ніч, що підводить на зоряну вежу поетів, закоханих.

Ніжаться лежні.

І ще наше мрійво у снах необмежене.

Та око вогню вистежує все!

Легкодумність! Інертність! Ліниство!

Невігластво наше – читай: самовбивство!

Суспільну ніщоту, державне нікчемство!

Хто там на кого ремствує?

На себе поглянь, на округлість, оспалість,

Собі громадянства нестружену малість,

На поле духовне, цілинне, безмежне!

Хай в серце вдарить пожежа!

Втікають, втікають! – Та в ровені часу

Хто верхи, хто низом, хто з почтом, хто плазом!

Втікають, втікають щурі з корабля!

Все зайві – всі, хто без вітчизни втікають!

Народ захищається... Ці ж і не знають,

Що їх відцуралась би в смерті земля...

Такої німоти...Такої німоти не витримало б серце,

Якби не Прип’ять, не одна біда на всіх.

Мов брилу, слово вигорта із надр душі.
Ганьба, ізиск комерцій, словесних плетив,
Пустооких вправ!
Так ятрить душу вдаваність добра,
Що під двусічний, судний меч Дніпра
Навпіл розкрояне, лягає серце.
Зойкнула земля чайним криком:
Сину, вбережи і захисти!
Вийшла мати із іконним ликом...

...
Хто ж, коли не ти?
Спалахнуло небо, впало ...
Сину! Вбережи і захисти!
Вийшла жінка з немовлятком

...
Хто ж, коли не ти?
І уже ні сина, і ні мужа,
Лиш розверсті, зорені поля...
Пліч о пліч стали біль і мужність,
Дух і воля, небо і земля! (Оплески).

Я, виступаючи перед дітьми, сказала, що кожний народ в космічній гармонії грає свою, дуже важливу роль. Так як на Україні дуже сильне жіноче начало, ця земля народжувала цивілізації, народжувала арійську, трипільську, чернігівську, Київську Русь. І, як в Біблії сказано: “Буде нова земля і нове небо” на цій священній землі. Чорнобиль, ота чистка вогнем нашого народу, наших народів! – яке оце духовне відродження починається з цієї землі. Така жорстока розплата! Але отой духовний підйом, який розпочався, і найбільше він процвів рік тому на Майдані, щоб не відбувалося в нашій країні, ні уряд, ніхто не зможе зупинити отого духовного підйому.

Всіх нас чекає велике майбутнє і ми всі допоможемо нашій землі.

Професор Мирослав Попович

– Для того, щоб зробити легшим перехід від нашого поетичного світовідчуття до прози, то я спочатку надам слово письменнику Марії Мицьо, директору Програми правового захисту та освіти. Прошу Вас!

Пані Марія Мицьо. Письменник. Директор Програми правового захисту та освіти.

Україна

Майбутнє Чорнобиля –заповідна зона

– Я вибачаюсь, я підготувала свій виступ на англійській мові. Хоча я можу по ходу сама перекладати його, але за вашим дозволом буду на англійській її читати.

Я бачу, що майже ніхто не залишився.

... казали про відновлення Україні, і я вважаю, що ті уроки, які ми винесли, є трошки іншими. У своїй книзі, яка була надрукована українською мовою в травні, я змалювала свої поїздки до Зони. І, отже, Чорнобильська катастрофа дала мені можливість подивитися на те різноманіття зараз тваринного світу. Коли я мандрувала різними зонами, я бачила багато таких тварин, яких вже досить важко зустріти в природі в інших частинах українського доквілля. То треба сказати, що таке враження, що тварини не дуже є ураженими радіацією, вони більше страждали від людської діяльності. Туди стікається все більше тварин. Навіть якщо там є радіація, то вони про це не знають. Єдиний виняток – це коні Пржевальського. Вони є братами і сестрами звичайних домашніх коней, а ви знаєте, що їх можна зустріти в Асканії Новій. Зараз вони настільки розповсюджені по світу, що вони не можуть знайти собі місця. Єдине, що в дикому світі... втім, таких коней... вони не охоче туди, де є люди. Досить часто фермери навіть знищують їх, але навколо Чорнобилю майже немає людей, там

заборонене полювання і от тому було вирішено завезти кілька коней Пржевальського туди. В 1999 році 20 таких коней випустили в дике довкілля. Зараз там 65 голів, але зараз ця популяція не тільки припинила зростання, але вона починає зменшуватись. Наталія Ясинецька підрахувала, що зараз там тільки 63 таких коней – майже 1/3 частина популяції. Отже, зараз не існує...

Ну, на жаль, відповідь є такою, що існує браконьєрське полювання на цих коней. Оскільки відбувається моніторинг за цими кіньми Пржевальського, науковці бажають з'ясувати, які саме було вбито. Це саме ті, що більше довіряли людям. Або що це відбувалося для того, щоб добути м'ясо, а потім продати його м'ясокомбінатам. Все таки це одна з версій. Зараз ніхто не проводить розслідування, що ж там відбувається. Звичайно, що в Україні є багато злочинів, які вимагають ретельного розслідування. І загибель кількох коней, звичайно, не є найскладнішим із всіх злочинів. Браконьєрське полювання – це завжди було проблемою. Існує тільки півтори тисячі коней Пржевальського, що залишилися на планеті; 150 з них є в Україні, включаючи тих, що вижили в цій Чорнобильській зоні. Треба сказати, що таке браконьєрське полювання означає, що статус Зони потребує серйозних міркувань. Власне, там заборонене полювання і взагалі будь-яка людська активність. Прийшов час захищати тварин від людей, офіційно проголосити цю зону заповідною, карати браконьєрів. Зрозуміло, що необхідні зусилля для того, щоб побудувати надійний ..., блокувати викиди радіації, але знов таки, на решті території можна знову ж таки утримувати заповідник.

Я розумію мотиви тих людей, які бажають, щоб цивілізація повернулася до Зони. Для багатьох з нас зона була домівкою. Вони хочуть повернутися до того. Але власне мені здається, що ця зона як раз була повернута до дикого життя. І все таки земля все ще є забрудненою. Один з не багатьох позитивних наслідків катастрофи – це перетворення цієї зони на дикий заповідник, якому немає аналогів у світі і людям треба про нього подбати.

Професор Анатолій Єрмоленко. Інститут філософії НАН України
Моральні протиріччя за доби глобальної екологічної кризи

Дякую Мирославе Володимировичу, шановні колеги!

Я хотів би привернути вашу увагу до морально-етичного виміру екологічної кризи, яку ми переживаємо. До цього закликав нас Мирослав Володимирович і в цю площину перевела нашу дискусію шановна наша гостя Рейко Ватанукі з Японії, так?

Тому я хотів би продовжити ось цю нашу розмову про морально-етичні аспекти екологічної кризи. Річ у тім, що Чорнобиль, звісно, це – криза екологічна насамперед. Але це криза, яка є чинником світової, глобальної екологічної кризи, так? І вона має виміри також і інші. Ну, зокрема, про це уже йшлося: це – технологічний вимір, це – технічний вимір, але це ще й криза усіх інституцій політичних, економічних, людських на глобальному рівні. Але треба сказати, що, на мій погляд, насамперед це – морально-етична криза, яку ми переживаємо. Чому? Тому, що якщо ми візьмемо... візьмімо цей конкретний факт, цю конкретну катастрофу - Чорнобиль. Згадаємо, за якого режиму вона відбулася. Вона відбулася за того політичного режиму, який був закритим режимом. Але це означає, що і в морально-етичній площині існувала така закритість. Але морально-етична сфера потребує універсальності. Не може бути етики районного масштабу. Тому що такого районного масштабу етика і призводить до різних форм, різних перетворень, перверсій, можна так сказати. І той режим, за якого і була ця криза, він як раз і був таким, перепрошую, перверсійним режимом.

Але річ у тім, що ця криза, оскільки вона є глобальною, то це криза не тільки того режиму, це криза фактично тієї орієнтації, тих цінностей, які людство має ну приблизно з ново-часової доби. Це орієнтація на ту раціональність, яка розвиває вільну від цінностей динаміку, якщо згадати Макса Вебера.

І тому ця криза потребує вирішення ось цього питання: чи можемо ми поєднати знову оцю раціональність із цінностями, насамперед – морально-етичними цінностями? Це дуже складне питання тому, що і економіка, і політика зрештою розвиваються і можуть бути ефективними тільки тоді, коли вони ось цю динаміку розвивають. І тим не менше, таке

питання виникає: наскільки можна це поєднати? І тим більше це стосується ось тієї екологічної ситуації, яку ми переживаємо зараз.

Вже тут цитувався Ганс Йонас “Принципи відповідальності”. Він починає свою книжку таким чином: “Врешті-решт розкутий Прометей волає до етики аби через неї приборкати ті сили, які він вивільнив”.

Я б ще один міг би навести такий образ, і він, мабуть дотичний якраз до тієї катастрофи Чорнобильської, яку ми пережили і переживаємо зараз, це – термоядерний реактор. Ну, з атомною чи термоядерною бомбою тут зрозуміло, а як можна утримати ось цей термоядерний синтез? Досі, наскільки мені відомо, це проблема. І утримати його може тільки магнітне поле. Ось етика, на мій погляд, якщо скористатись таким образом, і мораль мають бути ось тим магнітним полем, яке в змозі утримати ось цей термояд людської діяльності в тих межах, аби він не вибухнув і не загубив все життя на землі.

Але якою має бути ця етика? Якщо ми звернемося до традиційних етносів і життєвих форм, то у людства не має досвіду вирішення вже нових проблем. Отже, тут навряд чи ми можемо говорити про те, що ми можемо вирішити ці проблеми нові на основі традиційних етичних належностей.

І тут я хотів би пригадати Канта, який в передмові до “Критики чистого розуму” написав дуже дотепну відповідь одному із рецензентів, який, як він пише, не дуже схильно відізвався про попередню роботу – це “Основи метафізики моральності”, – сказавши, що Кант в моралі нічого нового не вніс, а тільки дав нову формулу. І Кант каже: “Якби він знав, що це найбільша похвала, шана науковцю – сказати йому, що він віднайшов нову формулу, особливо”, - він каже – “для математика, на основі якої можна вирішити задачу”.

Отже, коли ми відшукуємо ось цю нову формулу, а ми тільки можемо відшукувати нову формулу для моралі, а не винаходити якусь абсолютно нову мораль, то ми, мабуть, і маємо продовжувати ось цей принцип універсалізації, який започатковується ще в вісьовий час славнозвісним золотим правилом: “І як бажаєте, щоб з вами люди чинили, так само і ви чиніть їм”. Потім – Кантів категоричний імператив: “Чини згідно з максимою так, щоб максима твоїх дій могла б стати універсальним законом”. І, продовжуючи цю традицію, мені здається, ми можемо тільки тоді, коли цей принцип універсалізації поширимо геть на увесь світ і на природу.

Зрештою, сама етика розвивається таким чином: від антропоцентризму через егоцентризм, потім до біоцентризму і, зрештою, до фізіоцентризму. І різноманітні розвитки існують зараз в сучасній філософії, зокрема в Майрабіха, працю якого я також перекладав. Це – ввести таку категорію, як “мідвельт” замість “умвельт”, тобто “спільно-світ” замість “довкілля”. Оце “мідвельт”, воно дає можливість в світі і не тільки в людському, і не тільки в живому, а й в усьому світі бачити оце не довкілля, а бачити оцей спільно-світ. Тоді ми переносимо категорію суб’єкта і на увесь світ. Але це може бути тільки уявний суб’єкт. Тому що, зрештою, не все в світі має суб’єктивність. Відтак етика, а вона пов’язана із тим, що повинен бути суб’єкт так само, як суб’єкт етики, так само, як і суб’єкт права. До того ж тут, мабуть, цей концепт і досить важко операціоналізувати.

Відтак, я хотів би запропонувати свій варіант категоричного імперативу. Тому що без категоричного імперативу взагалі етики не існує. Можуть бути різноманітні максими, чи максИми, як кажуть німці, але етика потребує категоричного імперативу, який би діяв безумовно і був би універсальним. Щоправда, тут якраз і виникає запитання: а чи можемо ми такий категоричний імператив обґрунтувати у відносинах до усього світу? Тут постає питання: взагалі наскільки увесь світ може бути і предметом, і суб’єктом етики? Тому що вся попередня етика, вона, зрештою, була досі антропоцентричною. Десять заповітів згадаємо, вони не приписують нам того, що ми маємо чинити з природою, вони регулюють наші відносини одне з одним, а також із Богом. Відтак і виникає тут питання, наскільки ми можемо включити увесь навколишній світ в етику? Не тільки щоб цей світ був предметом нашої етичної діяльності, але також і певною основою для її обґрунтування.

Це досить складне питання тому, що в нас тут є дві небезпеки, дві пастки: або це натуралістична хиба, тобто коли ми із буття виводимо належність, або це нормативістська хиба, тобто навпаки.

І для того, щоб якось минути ось ці хиби, я хотів би запропонувати ось такий категоричний імператив: «Чини так, щоб ти міг бажати, щоб максима твоєї дії, а також наслідки і побічні наслідки, які згодом виникатимуть із її універсального застосування, могли бути прийнятними для усього сушого, яке» – оце дуже важливе уточнення – «яке немов би (німецькою “альс об”) бере участь в дискурсі».

Що на мій погляд... Я вже, мабуть, маю завершувати, так? Що на мій погляд дає ось така редакція категоричного імперативу? По-перше, вона долає і егоцентризм, і антропоцентризм, ну і знімає в собі і біоцентризм і так далі, і фізіоцентризм, і так далі, і так далі. Це перше. По-друге. По-друге, що не було, скажімо, в Кантовій етиці, вона має враховувати також наслідки і побічні наслідки. Кантова філософія була не тільки монологічною, але вона була деонтологічною тому, що вона виходила із принципу обов'язку, не враховуючи, як ми знаємо, наслідки. Це вже протестантська така позиція: а що до наслідків – це вже як Бог дасть. Тут, на мій погляд, це дає нам можливість як раз вводити в контекст нашого імперативу, який має претендувати на універсальну значущість, також і наслідки і побічні наслідки.

Але. Це, до речі, те, що започаткував Макс Вебер своєю працею “Політика як професія”, і потім підтримав, розвинув далі Ганс Йонас.

Далі, значить, ще один момент, який пов'язаний з останнім оцим приписом. На мій погляд, як я довершую оцей категоричний імператив, цей припис “немов би бере участь в дискурсі”. Звісно, ані камінь, ані навіть жива тварина не може брати в дискурсі участь. Але оце “немов би”. А хто може брати? А може брати участь в дискурсі громадськість, люди. Тобто, витворюючи певні процедури таких дискурсів, і тут про це вже добре говорила Тетяна Гардашук, через громадськість ми можемо захищати права природи. Понад це – її гідність. Не випадково, що зараз до лексики екологічної входять такі поняття, які раніше стосувались тільки людини: права природи, гідність природи – це етичні категорії, які регулювали стосунки людей одне з одним.

Далі, що дає цей імператив – я вже завершую – він дає те, що через громадськість ми вводимо ось ці етичні категорії, але ми вводимо ось той концепт, коли усе в світі ми будемо розглядати не тільки як засіб – це ціла раціональна дія – до речі, і люди часто-густо постають як засіб, і в іншій Кантовій редакції імперативу “не ставитись до іншого тільки як до засобу” (Кант там підкреслює “тільки”). Отже, ми також долаємо оце ставлення до іншого усього сушого тільки як до засобу, вводячи уже соціально-політичну категорію громадськості, громадського дискурсу.

І, таким чином, на мій погляд, ми можемо утворити певні механізми і певні процедури, коли гідність людини поєднується із шануванням природи.

Дякую за увагу.

Мирослав Поповіч

І щоб цей філософський драматизм довести вже до вищої точки, я надаю слово Сергію Пролєєву.

Сергій Пролєєв. Інститут філософії НАН України (Україна).

Абіотизм техногенного середовища (спроба екологічного маніфесту)

– Дякую, Мирославе Володимировичу! Я вдячний своєму колезі, професору Єрмоленко, оскільки те, про що я буду казати, суголосне проблемі, яку він поставив, і фактично торкається, я би сказав, закінчення, запропонованого ним формулювання категоричного імперативу, а саме цього “альс об”, тобто “начебто все суще є учасником дискурсу”.

Оскільки тут є проблема не тільки комунікативна, а проблема і антропологічна, проблема здатності людини на оце “альс об”, на внесення оцієї презумпції, як начебто все суще є співучасником нашого буття – як раз з цим велика і велика проблема і для сучасної цивілізації, і для сучасної людини, що я і називаю антропологічною проблемою і про що я, власне, і хочу сказати кілька слів. Хоча, оскільки часу в нас дуже обмаль, я вирішив це зробити у вигляді такого, я б сказав... спроби екологічного маніфесту, оскільки аргументація передбачає значно більш широкий темпоральний вимір.

В назві нашої конференції присутній вираз “Чорнобильська катастрофа”. І, власне, ми працюємо в смисловому горизонті мислення про Чорнобиль, як про катастрофу, тобто про екстраординарну руйнівну подію. Я впевнений, що подібна оптика прирікає нас на майбутні іще жакхливіші техногенні катастрофи і робить їх невідворотними. Мимоволі ігнорується головний урок, який потрібно винести з подій 25-річної давності. Він полягає в тому, що Чорнобиль – не катастрофа, а звичайний порядок речей, невідворотна повсякденність техногенної цивілізації. Ми оцінюємо як катастрофу те, що не відповідає нашим очікуванням, що руйнує наше цілепокладання. Натомість все, що існує за призначенням, здається нормальним, а не екстраординарним, містить найбільшу небезпеку і є найстрашнішою катастрофою. Ми свідомі того, що Чорнобиль є катастрофою, але мало усвідомлюємо, що звичайне велике індустріальне місто на сьогодні є не меншою, а навіть більшою катастрофою. Справжня катастрофа – це не Чорнобиль, а людина як така. Існування людства – ось справжня катастрофа для живої планети. Ми, люди, і є катастрофою для земного життя, саме наше буття – найстрашніше лихо для всього живого. Лише якщо людина осмислить себе як загрозу живому, як руйнацію життя як такого, в самої людини з’явиться шанс на майбутнє. Лише усвідомивши себе як катастрофу, як тотальну руйнацію, людина може уникнути загибелі і вижити. Причому, я отут як раз наполягаю на оцьому узагальненні, йдеться не про технології, певний тип цивілізації – йдеться про людину як таку.

Таке усвідомлення себе як катастрофи може здатися утопічним. Така пропозиція отак себе мислити, тобто змінити, власне, основу, з якою людина взагалі себе позиціонує та себе усвідомлює. Але зауважу, що людство вже має позитивний досвід такого самоусвідомлення, пов’язаний з ядерною зброєю. Саме володіння зброєю масового знищення зупинило світову війну. Теж саме потрібно здійснити вже у не в зв’язку з ядерною загрозою, а в контексті загального самоусвідомлення людини, тобто в підвалинах антропології. Чи є це можливим? На якій філософській світоглядній основі може відбутися така переоцінка людиною самої себе? Це велика тема, в межах якої зверну увагу лише на одну можливість, яка пов’язана з духом нового часу і з засадами нині домінуючої на планеті модерн-цивілізації.

Нагадаю, що модерн-цивілізація ще в часи Горація розпочала своє становлення з вимоги і обґрунтування миру між державами. Наступним кроком модерної думки, розгортанням соціального проекту, стало обґрунтування миру в середині суспільства. Власне, це і було головним змістом модерного громадянського суспільства. Отже, для ново-часової цивілізації в історичному горизонті якої існуємо і ми зараз, властива вища цінність миру. Але цю вимогу сьогодні слід поширити на природу. Мир повинен запанувати у стосунках людини і природи і це стане третім славним кроком поступу модерної цивілізації.

Необхідно визнати: людство веде суто паразитарне існування на тілі живої планети. Воно – її сліпий та безвідповідальний використовувач. Паразитарна сутність людини набула всебічного виразу у модерній матриці панування над природою. Ново-часовий натуралізм секуляризував буття і перетворив все суще на субстанційну єдину об’єктивовану “природу”. Концепт “природи” – це синонім панування людини над життям, яким здійснюється редукція всього сущого до субстанцій ресурсу для існування людини. Одночасно існування людини ототожнюється з її штучним тілом – техногенним середовищем. Це середовище радикально заперечує життя, в тому числі, життя самої людини. Оце і є та фундаментальна настанова, яку необхідно подолати і подолання якої означає відмову від природи як такої на користь інших концептуальних основ, серед яких, як можливий, є і той спільно-світ, про який казав Анатолій Миколайович, і можливі інші варіанти.

Хочу зазначити, що Чорнобиль оприявнив вирішальну складову всіх процесів, спричинених чи здійснюваних людиною, а саме – час. І це та вирішальна обставина, на яку ми, зазвичай, не звертаємо увагу, і на яку я хочу трошки цю увагу звернути.

Подія, що трапилася 20 років тому, стала катастрофою не лише для сучасників, а для багатьох майбутніх поколінь. Сотні, і навіть тисячі років – вдумайтеся в це – люди не зможуть забути Чорнобиль, оскільки він буде не здобутком їх пам’яті, а актуальним чинником життя. Дана проекція, умоглядна, звичайно, вперше зі всією гостротою оприявнила фатальну ретроспекцію людського існування. Сьогодні людство щоденно інтенсивно знищує, інколи за якусь мить, те, що життя на землі створювало тисячі і мільйони років. Знищення не відновлюваних так званих ресурсів мало кого турбує. Саме це застереження стало

безпомічною банальністю. В чому ж суть ситуації, яку Чорнобиль не створив, а лише оприявнив? Суть полягає в тому, що людство вчиняє самогубство. Воно – нещадний ворог всього живого, в тому числі себе як роду живих істот. Руйнація природного середовища і антропологічного типу швидко наближається до точки неповернення, коли можна буде констатувати приреченість людства. Це очевидність, яка стає неспростовною якщо зважити на визначальний вимір – час. За геологічну мить, останні 200-300 років, людство майже приречило себе на смерть. За наступну мить – ще 200-300 років – гомо сапієнс вимре. Вже сьогодні техногенне середовище робить його нежиттєздатною істотою. У способі існування людини закладене перформативне протиріччя: штучне середовище, яке людство створило як місце свого існування унеможливило само-відтворення людини як живої істоти.

Техногенне самознищення людини має 3 стадії. Найближча – руйнація людської тілесності та психіки середовищем і способом життя сучасної технізованої, урбанізованої, віртуалізованої цивілізації. Науковий індикатор цього процесу – вимирання європейських націй, зокрема, чисельність українців скоротилася за останні 15 років на 10 відсотків: з 52 до 46 десь близько з половиною мільйонів осіб, тобто понад 5 мільйонів людей втрачено лише за 15 років тільки в Україні. Це майже в двічі більше, ніж взагалі було людей на планеті у палеологіті: всього 40,000 років тому.

Середньострокова перспектива: вичерпання так званих природних ресурсів і головного серед них – сприятливого для життя середовища.

Але можна подумати про довгострокову перспективу, якщо вона виникне для людства. Ця довгострокова перспектива зумовлена невпинно зростаючою активністю сонця. Воно давно б спалило планету, якби не діяльність живих організмів, які, зокрема, зв'язують вуглеводи – постійно виникаючий продукт перегріву земної поверхні. Людське панування над природою швидко перетворює планету на велетенську газову камеру. Для паразита існує лише мить і рефлекс споживання; для розуму – плин часу і подія буття. Щоб розум не став способом самогубства живої планети, необхідно відкрити вимір часовості і відмовитися від «природи» на користь «життя», на користь «спів-світу»; замінити антропоцентризм сумирністю з розмаїттям живого; досягти миру в середині людства, а також примирення людської особи з власною природою.

Переставши нищити себе в найрізноманітніших формах, людина відкриє можливість збереження живої планети. Якщо ж це виглядає утопічним і для людини це неможливо, треба стати чимось іншим, ніж люди.

Дякую.

Професор Мирослав Поповіч

– Я думаю, що зараз найкращим би акордом до цієї сумної ноти був би Вадим Леонтєвич Скуратівський, відомий український культуролог.

Пан Вадим Скуратівський. Культуролог. Україна

– Шановне товариство!

Замість своєї доповіді – просто кілька спеціально історичних заваг до того, що тут говорилося. Саме історичних.

Шановне товариство, давайте, як колись казали давні римляни, говорити «суб роза», тобто відверто. Йдеться про те, що Чорнобиль – це, сказати б, уже остання каузальність того, що з нами відбувається. Але тоді давайте подивимося на ретроспективу Чорнобиля. Вона починається десь насамкінець з 15-го сторіччя, коли раптом, несподівано, поряд з технікою з'являється в тих чи тих формах технологія. Ну, дуже наївно і навіть примітивно, власне техніка і власне інтелект, який осмислює можливості цієї самої техніки. Десь вже наприкінці 18 сторіччя з'являється в Німеччині уже сам термін «технологія». І вслід за тим що, власне відбувається у цій самій царині? Людство починає з надзвичайною швидкістю осмислювати матерію, осмислювати її структуру у напрямі можливості маніпуляції з нею. Цей процес починається за абата Бошковича, середина 18 століття. Це абсолютне явище тогочасної думки тому, що цей самий абат-слов'янин саме в ці роки здогадався, передовсім, про ядерну структуру матерії.

В 1940 році в Ірландії вийшла дуже ділова дисертація про ядерну фізику у поєднанні з ідеями абата Бошковича, що частиною його учнем вважав себе наш великий вчений Володимир Іванович Вернадський.

Які це наслідки мало? Десь наприкінці 1780-х років відкривають уран, ну, як виявилось, це був не уран, а уранілова сіль. Але все ж таки цей крок був зроблений. Буквально через кілька років потому у німецького романтика Новаліса в прозі його з'являється дивна країна Джиністан, яка дуже інтенсивно тортує речовину, намагаючись її використати для якихось своїх цілей. І речовина у колбах Джиністана починає з усіх сил здригатися – перший сигнал цієї самої небезпеки. А далі подивимося: власне... І переконаємося в тому, що Чорнобиль в якомусь розумінні – це вже наше глибоке минуле.

1839 рік. Араго доповідає про фотографію, винайдену Дагером і Ньєпсом. Ньєпс на той час помер, але у нього був племінник – хімік-дилетант, який у 1860-х роках зовсім випадково на фото платівку, ретельно запечатану, поклав оту саму уранілову сіль, віднайдену Клапротом. І необхідним чином фотоплівка, фотопластинка засвітилася. Оббігав весь «хімічний» Париж Ньєпс-молодший, питаючи, що це таке. Питаючи, серед іншого, Бекерель-старших. Йому не змогли відповісти на це питання.

А тепер – просте питання: а якби вони відповіли на це саме питання? Тоді б з'явилася б якась фізика, яка була б ніби вже трохи альтернативна Максвеллу. Словом, на початку 20 століття ми мали б ситуацію, еквівалентну тому, що робилося у прикладній фізиці 30-40-х років.

Проходить деякий час, десь у 1895 році, очевидно Бекерель-онук пригадує той самий експеримент, думаю, що це не випадково, – він зробив те, що зробив, – і, зрештою, як ви пригадуєте, засвітилася фотоплівка. І в слід за тим Бекерель, Кюрі і його дружина Марія Склодовська починають роботу над цією самою проблемою. Чим вона, власне, закінчилася? Тим, що в серпні 1945 року в Хіросімі засвітилася вся без винятку сума рентгено-плівки у підвалі тамтешнього військового госпіталю. Тобто нарешті фізики, гротескно кажучи, памфлетно-публіцистично, відповіли на це саме питання.

Але на цьому цей самий процес не закінчується.

Уявіть собі ситуацію 20-30-х уже 20-го століття. Резерфорд твердить, що, власне, розщеплення атому – це те, що несерйозно, а використання чи мирне, чи військово атому – тим більше несерйозно. Це було сказано на початку 1930-х років. Десь в середині 1920-х Теллер, той самий майбутній автор водневої бомби, у Будапешті зібрав блискучу єврейську золоту інтелектуальну молодіж, яка вирішила займатися тим розділом науки, яка не носить абсолютно ніякого прикладного характеру. Це було в 1925 році. Чим займався Теллер через 15 років – ви знаєте. Що він зробив десь через 20 з чимось років – тим більше ви знаєте. І, зрештою, давайте подумаємо про те, з якою швидкістю розвивається ота сама ... людська думка, яку ми називаємо «технологією». І як вслід за тим з неймовірною швидкістю вона зустрічається з певними вимірами техніки і ми вже маємо те, що маємо.

З отим, 30-40-ві роки. Зрештою, Гітлер не мав ядерної зброї тільки внаслідок того, що його академічний істеблішмент і його ідеологія пересварилися з тим, що можна назвати «не арійською» фізикою. Тобто ми отримали можливість ще прожити кілька десятків років завдяки цій обставині. А, зрештою, якби не було цієї самої сварки в 1930-х роках між арійцями і не арійцями в німецькій фізиці?

Далі. Тепер, коли розсекретили матеріали Харківського фізичного інституту, ультра авангардистського інституту, то нарешті нам розповіли про те, що в Радянському союзі винайшли атомну бомбу 2 вундеркінди в цьому інституті в 1940 році. Пізніше була патентна експертиза цього самого винаходу і ці самі добродії отримали цей самий патент в 1946 році, коли, як уже сказано в популярному романі «Майстер і Маргарита»: «... откровенно говоря, было уже поздно».

Але давайте подумаємо: а якби атомна бомба з'явилася у Гітлера? Якби вона з'явилася у сталінського режиму десь наприкінці 1930 – на початку 1940-х років. Ну, зрозуміло, закінчилося б в слід за тим усе.

Через деякий час – драма серпня 1945 року. Тут спочатку говорили про Марка Твена. Так от у Марка Твена, зрештою, був інший герой – той самий Том Соєр, на якого так схожий

був в дитинстві американський президент Трумен, якому принесли відповідні матеріали, пов'язані з винаходом атомної бомби.

І він сказав: «Що ж це таке?»

- Ну, це над-зброя.

- Що, вона зможе знищити великий будинок?

- Ні, більше.

- Навіть два? – запитав Трумен.

- Ні, більше.

- Навіть два квартали?! – з жахом він сказав.

Коли йому сказали: «Ціле місто», він сказав: «Давайте спробуємо».

Через деякий час, через 3 роки, коли він, власне, вже став автентичним президентом, йому мама надіслала телеграму «Дивись, Гаррі, поведь себе добре». Тобто в чийх руках все це опинилося? І, вслід за тим, уже подальша ситуація, яка закінчується катастрофою квітня 1986 року.

Отже, належить нам говорити про одну дуже просту і водночас абсолютну річ. Саме про те, що говорив добродій Пролєєв, те, що говорив добродій Кримський. Тільки вони говорили на своєму спеціальному, благородному академічному жаргоні. Я скажу в режимі певної філологічної наївності. Йдеться про те, людство, починаючи з кінця 15 століття, вчинило якусь стратегічну помилку, яка завершується на наших очах саме в отаких страшних формах, у вигляді оцих самих емблематичних подій. Військова експлуатація ядерної фізики і, так званий мирний атом – один із найстрашніших і найдурніших кроків радянської епохи. І, вслід за тим, цей джин виходить цілком на поверхню світової історії і тепер ми маємо те, що маємо. З одного боку ми маємо оцю саму азійську страшну пентаграму, коли 5 держав мають ядерну зброю: Іран – безперечно, він уже має, Ізраїль, Пакистан, Китай і Північна Корея. Божевільна оця сама пентаграма, що від неї можна чекати будь-яких сюрпризів. А з другого боку – після ядерного шантажу... перепрошую, після енергетичного шантажу Росією довколишнього світу раптом навіть наївна Прибалтика заговорила про свою суверенну ядерну енергетику. Не кажучи вже про Західну Європу, не кажучи вже про Україну, не кажучи вже про Сполучені Штати. Що це означає? Це означає, що ми вже можемо приступити до математичного апарату, елементарного прогнозування нашого зникнення із біосфери і зникнення самої біосфери.

Що робити внаслідок цього? Чесно кажучи, нічого, крім риторичного, не маю. Має бути інша, абсолютно альтернативна організація людства від полюса до полюса. І йдеться не лише про бездарні політичні еліти, йдеться також і про маси. Очевидно, серед іншого, треба розпочинати з якоїсь алармістської ядерної педагогіки, треба пояснити сучасному людству, сучасній масі, що вони займаються зовсім не тим, чим належить займатися. Відповідним чином це треба пояснити і цим самим елітам. Відверто кажучи, не знаю кому можна пояснювати і там, нагорі, і там, знизу. А разом з тим, іншого виходу немає.

У зв'язку з цим, я хочу звернути увагу на одну таку дивну річ. Розумієте, в людській історії, виявляється, десь починаючи від Новаліса, є десятки якихось ліричних рефлексів на можливість отакої катастрофи. Рефлекси, виконані в режимі передчуття. Ну, скажімо, рядки російського поета, учня Гумельова, Лупніцького:

«Кнопки нажатие и пол-океана взрывом взмело.

Так будет когда-то» - слушают страны горбатый физиков разговор.

Ну, успокойся, пока еще рано в их детских глазах читать приговор».

Це вірші 1924 року!

Ви розумієте, що внаслідок певних подій, вам дуже добре відомих, необхідним чином людство вже має почути, абсолютно почути те, що сказали ці самі фізики. І має шукати якийсь зовсім інший вимір. На яких шляхах – не знаю, але належить шукати.

Дякую за увагу!

Професор Мирослав Поповіч

Отже, маємо два виступи і безперешкодно можемо запросити пана В'ячеслава Потапенко до мікрофону.

Пан В'ячеслав Потапенко. Київській Національний Університет імені Тараса Шевченка (Україна).

Екологічна безпека в контексті людського розвитку

– Дуже дякую. Звичайно, після пана Скуратівського не дуже просто виступати тому, що він це робить дуже гарно і дуже емоційно, але спробую.

Я фактично хотів продовжити цю ж тему, але тільки в іншому, скажімо так, темпоральному вимірі. Якщо ми будемо говорити про ситуацію, як людство себе сприймає, як людство себе самоусвідомлює, то насправді ми можемо побачити такі перші три етапи. Тобто, перший етап – це паганство, язичництво, коли людина знаходиться в гармонії з природою; другий етап – це антропоцентризм, коли людина сприймає тільки себе і, фактично, зараз ми переходимо до третього етапу, який певним чином описується філософією постмодернізму. Зараз ми знаходимося в процесі глобалізації і виходимо на рівень постіндустріального суспільства. Це, звичайно, характеризується певними змінами у самоусвідомленні людини. Пріоритети зміщуються від об'єктивного та колективного у сприйнятті до суб'єктивного та особистого. Фактично на перше місце ставляться якісь егоїстичні потреби людини. І постмодернізм дозволяє описувати, сприймати людину, себе, як певну самостійність, така, як вона дана, така, як людина є.

Тому на перше місце висуваються такі позиції, як комфорт існування, навколишнє середовище, фізіологічні, психологічні моменти, які є комфортними для людини. І, звичайно, трансформація навколишнього середовища не дає для цього підстав, і тому люди думають, як повертатися до природи, але природи окультуреної, зручної і безпечної.

Якщо ми спробуємо відстежити розвиток людства, то господарство, фактично, розвивалося досить лінійно і десь до кінця 18 століття, хоча перші спроби, як казав пан Скуратівський, були у 15 столітті, але наприкінці 18 століття відбулися стрибкоподібні зміни. Тобто рівень техногенного впливу на навколишнє природне середовище перевищив можливості реабілітації, самовідновлення природного середовища. І це співпало із соціально-індустріальною революцією, яка була досить чітко проявлена у Франції, у Сполучених Штатах Америки. Тоді ж відбулися трансформації щодо системи цінностей в суспільстві. На перше місце стали виходити такі позиції, як гроші, бізнес – і успіх став вимірюватися цим. Чи це просто якесь випадкове співпадіння, чи ні, сказати важко. Але ці процеси відбувалися, індустріалізація нарощувалася. І в, скажімо, в середині, в другій половині 20 століття розпочалася ціла череда техногенних катастроф.

І другою такою точкою біфуркації, перегину, тобто якісної зміни всіх параметрів можна вважати Чорнобиль та ряд інших техногенних катастроф, що відбулися в кінці 20 сторіччя. Саме тоді почався перехід від індустріального до постіндустріального суспільства і я так вважаю, що, скажімо, Чорнобиль, особливо для України зіграв дуже важливу роль тому, що саме після Чорнобиля почалися такі процеси, як самоусвідомлення людей як особистості, з цього почалися процеси боротьби за свої права, за свої власні інтереси. Дуже цікава реакція на Чорнобиль, – я досить довго займався екологією, приймав участь у міжнародних конференціях, спілкувався з багатьма західними вченими і не тільки вченими – і в неформальних бесідах такі питання: а от ті люди, от які йшли туди, на реактор, коли вони йшли, вони знали, що це загроза для них? Чому це вони робили? Чому вони так невідповідально ставляться до свого здоров'я, до свого майбутнього? Тобто люди із західним менталітетом, вони підходять до цього, як до відповідальності. Тобто кожна людина має відповідати за своє життя, за своє здоров'я, за своє майбутнє. І, можливо, тоді це відбулося. І ці моменти стали якимось зерном, з якого почало виростати громадянське суспільство.

Один з перших таких громадських рухів, які утворилися в Україні, це був «Зелений світ», що об'єднав досить різні верстви населення від дисидентів до екологів, від... самих різних людей. І з цього виростало багато різних інших як громадських організацій, так і політичних партій: і «Зелені», які зараз існують і так далі. Тобто Чорнобильська катастрофа з одного боку дала поштовх для переходу до постіндустріального суспільства, тобто ми намагаємося це зробити, ми розуміємо, що іншого шляху в нас немає. Тобто це, виходячи з концепції сталого розвитку, розвиток не за рахунок розширеного використання ресурсів, а завдяки якимось іншим технологіям, які дозволяють щось робити за рахунок відновлюваних ресурсів і так далі. З іншого боку, це мало досить вагомий соціальний аспект: саме з Чорнобиля почала рости відповідальність людей, якесь громадянське самоусвідомлення.

На сьогоднішній день можна констатувати таку досить дивну тенденцію: екологічні проблеми хвилюють (за результатами соціологічних опитувань) десь близько 80 відсотків населення України. В системі цінностей вони займають 4-5 місце і так далі. Тобто вони є дуже важливими.

Але з іншого боку, люди не готові їх відстоювати, відстоювати не тільки на вулицях, вимагаючи від влади, від власників заводів, які забруднюють, відстоювання своїх прав, але навіть на електоральному рівні і так далі. Я теж колись приймав участь в одній конференції і таку чув дискусію, яка дуже мене вразила. Це була конференція в Італії і там були присутні американці. Американці кажуть італійцям: «От у вас країна тоталітарна, у вас немає місцевої громади. Ви не розумієте, що місцеві громади мають відстоювати своє право на своє існування». Я думаю, ну якщо Італія – це така тоталітарна країна, то що нам казати? Але цей процес – це було в середині 90-х – цей процес почав розвиватися і, фактично, право на навколишнє середовище можуть відстоювати саме місцеві громади, саме самоусвідомлення людей як колективу з одного боку, з іншого боку – як особистості, які мають право на умови існування, в тому числі екологічні умови існування.

Якщо коротко підводити підсумок моєї доповіді, я хотів сказати, що екологічна безпека в контексті людського розвитку на сьогоднішній день займає дуже велике місце. Вона в країнах, які вважаються передовими, зумовлює тренд, зумовлює напрямок людського розвитку. І те, як люди ставляться до екологічної безпеки, наскільки вони готові відстоювати своє особисте право, право своєї громади на екологічну безпеку, це свідчить з одного боку про цивілізованість цього суспільства, і по-друге, свідчить про те, що це суспільство має майбутнє. Я категорично не згодний з тим, що ми увійшли повністю в таку полосу, череду техногенних катастроф. Я все ж таки скоріше оптиміст і я вважаю, людина, людство завжди знаходить вихід з ситуацій, які склалися, і, скоріше за все, це знаходиться не в технологічній площині, а площині людського само сприйняття і самоорганізації суспільства.

Дякую за увагу.

Володимир Лубенко. Директор установи „Мала академія мистецтв”(Україна).
Шляхи розв'язання проблем кризових явищ через виховання майбутнього

Україна не зміг приїхати, тому я прочитаю невелику таку доповідь... не доклад це буде, а так – повідомлення, можна сказати.

І хочу... Я уважно прослухала ті питання, які піднімалися на пленарному засіданні, і сьогодні ті питання, які розглядалися, і можу запропонувати ну, тобто один із виходів... чи пропозиція, яка вже відпрацьована. Володимир Васильович займається вирішенням цих кризових проблем через систему освіти. І 36 років тому, навчаючись в Академії художеств в Санкт-Петербурзі, відкрив таку систему естетично-морально-інтелектуального розвитку особистості через теорію і практику в мистецтві наук. Авторська назва або «Полі-функціональна модель виховання і освіти. Синтез науки і мистецтва» або «Система стержневої істини». І в Санкт-Петербурзі за радянських часів це була базова площадка Академії педагогічних наук: «Полі-функціональна модель освіти: Школа Володимира Лубенко». І, таким чином, в Україні ми працюємо 10 років.

У нас 2 доклади. Один – як раз «Полі-функціональна модель освіти», розглядається це питання. А інший – там коротку назву дали – «Художня картина світу»... тоді кома йде, крапка... «в просторі, що розгортається» - там забули кінець.

Сьогоднішній день диктує людству нові напрямки для дослідження, пізнання здійснення відкриттів. В той же час, велика кількість суперечливих уявлень про природу та знання різноманітних виявів дійсності, неминуче спричиняє протиріччя та еkleктичність бачення загальної картини світу, що, безумовно, стимулює процес пізнання, але в той же час робить цей процес самоцінним та самодостатнім. Результатом такого процесу стає стагнація, а потім і деградація самостійного творчого мислення людства в цілому на фоні науково-технічного прогресу, що швидко розвивається.

В результаті пізнання, як інструмент самовдосконалення людства, зживає себе та продовжує функціонувати лише як інструмент для самозбагачення цивілізації в матеріальному плані. Результат такого процесу ми всі легко сьогодні можемо оцінити. У

дослідженнях, проведених Налімовим, наведено сучасні статистичні дані, що дозволяють говорити про розвиток в тілі людства злорякисної соціальної пухлини, що проявляється в розвиткові алкоголізму та наркоманії. Наприклад... 40 мільйонів жителів мають клінічні розлади, у 300 мільйонів – пограничний стан. Якщо взяти Росію, то таких людей не менше 17 мільйонів. 17 процентів учнів вищих учбових закладів лікуються від тяжких неврозів. Невтримне зростання дитячої та юнацької злочинності, та й злочинності в цілому на землі – 13 процентів щорічно. В середньому по планеті зростання злочинності йде швидше, аніж зростання чисельності населення або валового національного продукту чи інших показників. Народження всі більшої кількості розумово неповноцінних дітей, дітей із пологовими травмами та уродженими тяжкими захворюваннями. І цей список соціальних та природно особистих катастроф можна продовжувати.

Тож, коли саме людство в цілому та кожна людина окремо не знайде швидке та принципово розумне рішення наболілих проблем, за нас їх буде вирішувати сама природа. І тоді екологічні та соціальні катастрофи набудуть дійсно глобального масштабу. Шляхи своєчасного виходу із назрілої взагалі планетарної кризи сьогодні шукають в якісній зміні природи суспільства. На думку академіка Мойсеєва, необхідна нова цивілізація з іншим світосприйняттям, цивілізація, для якої сукупність екологічних імперативів буде настільки ж органічно притаманна, як і прагнення до збереження життя.

Чи може виникнути подібна цивілізація? На це питання поки немає відповіді, але тим не менше, саме най скоріша самоперебудова суспільства та суспільних відносин, формування нового світогляду – це природний шлях порятунку людства. Характерна риса світогляду, як вам відомо, - це єдність способу мислення та способу життя. Якщо можна змінити, зрушити з мертвої точки спосіб мислення, характерний для людей 20-го століття, що його було сформовано традиційними методами пізнання світу, які вичерпали себе як рушій прогресу і які сприяють сьогодні стрімкій масовій деградації населення, то можна очікувати вслід за цим й швидкого зрушення в способі життя людей, в їх відношенні до світу природи, в свідомості та усвідомленні, а не просто в знанні себе, природи та природних явищ.

Таким чином, постає питання про новий метод пізнання світу, що був би здатний сформувавати якісно новий світогляд. За нашим переконанням, до тих пір, доки основою світогляду людей буде залишатися пошук та зіткнення протилежних уявлень про дійсність з єдиною метою: експериментально перевірити, хто сильніший, тобто, яка теорія, яке уявлення, яка конфесія і так далі, активніше бореться за своє виживання, змітаючи все на своєму шляху, якісного світоглядного стрибку не буде. Адже і культура, і освіта, і наука, і релігія будуються сьогодні в основі своїй на одному й тому ж принципі виживання. Саме тому в складній сучасній соціальній ситуації ніщо, ані релігія, ані релігійний досвід, ані філософська думка, ані наука не змогли протистояти шаленим устремлінням століття. Безсильною виявилася і культура в цілому.

Єдиним можливим виходом із ситуації, що склалася, виглядає заміна в процесі пізнання пошуку найсильнішого, емпірично правильного на даний момент часу поняття, визначення, образу, терміну, теорії і так далі, пошуку стрижневого, сутнісного поняття, яке б відображало іманентний зміст об'єкту дослідження в його полі функціональності, тобто, яке б не заперечувало різнопланові його характеристики або думки про нього. Такий метод світогляду, формуючи новий світогляд, дозволить швидко позбавити кожную людину еклектичності картини світу та спрямованості до матеріалізації життя, повернувши втрачену сьогодні глибоку духовність пошуку нового сенсу життя. Становлення нового світогляду, як і нового мислення, пов'язане із уявленнями про цілісність світу, взаємозалежності його частин та передбачає формування системи категорій, що відображали б цей процес у понятійних формах. Вказане явище супроводжується не лише введенням принципово нових категорій, але й еволюцією змісту старих. Включаючись в дану категоріальну систему, вони набувають ряду якостей, які дозволяють їм виступати найважливішим інструментом наукового пізнання. В нашому випадку йдеться про такі категорії, як істина, рух, система, випадок, закономірність, доля, ієрархія та деякі інші. Проблема пошуку та визначення істини – тема, яка протягом сторіч хвилювала філософів та вчених, сподвижників багатьох релігійних конфесій та діячів мистецтва. Таким чином, можна із впевненістю сказати, що концепт істини фундаментальний для усіх сфер знань і, разом з тим, він закладений у підвалинах віри. Він присутній в

суспільній свідомості людей та закріпленій у всіх мовах, в слові чи ряді слів, навкруг яких формується лексикон, яким істина говорить у повсякденному мовленні та в художніх текстах, а також в Святому писанні, а також в мові науки. Тема істини, таким чином, проходить червоною ниткою через свідомість людини, через його мову, через сприйняття та інтуїцію.

Виходячи з передумов нового методу сприйняття, концепт істини, що виступає критерієм пізнання, ми отримуємо принципово нове значення точки сходу, що поєднує в несуперечливій, полі функціональній згоді відносні істини, що характеризують об'єкт дослідження.

В будь-якому явищі навколишнього світу присутні полярні основи, в чому і полягає принцип діалектичності світу, фактичне існування якого стало основою для виявлення закону єдності та боротьби протилежностей. Але, на відміну від діалектичних уявлень, що передбачають єдність протилежностей в їх взаємному виключенні одне одного, становлення одного на загибелі іншого, що й привело, на нашу думку, процес пізнання в глухий кут еклектики. Ми пропонуємо ставити на перше місце процеси пізнання, пошук єдності та доповнення протилежностей, разом з тим припускаючи, що теза боротьби та єдності протилежностей має також антитезу, що ми її називаємо «єдністю та доповненням протилежностей».

Таким чином, функцію істини в даному контексті шукають не шляхом зведення множинності до єдності простору ідеальних світів, що перенасичені сутностями, що взаємо виключають одна одну, а шляхом пошуку та знаходження стрижневого розуміння явища, яке поєднує в собі на даний момент часу ці сутності в просторі реального багатопольярного світу. Критерієм істини в даному випадку є не математична відповідність розуміння про об'єкт дослідження, даним емпіричного досліду, а полі функціональність знайденого стрижневого визначення по відношенню до всіх можливих контрагентів. Визначення явища, що відповідає даному критерію, визначається нами як стрижнева істина, а спосіб досягнення такого визначення – методом пізнання стрижневої істини.

Сьогодні у вчених викликає велику зацікавленість проблема наукового аналізу та практичного поєднання таких випадкових явищ, як здатність передчувати або передбачувати майбутні події. Висловлюються припущення, що передбачення інтуїтивне, що свідчить про високий рівень розвитку, орієнтування в реальності, що це стає можливим завдяки тому, що людині доступна інформація про закони гармонійної композиції природних явищ, яка закладена в його підсвідомості і яка може проявлятися навіть на електрофізичному рівні.

Якщо припустити, що деяке зведення законів притаманне не лише взаємодії фізичних тіл, але й розвиткові взаємовідношень між усіма явищами оточуючої дійсності, неминучі якісні зміни підходу до змісту фундаментальних концептів руху, випадків долі.

Поставивши на меті розроблення такої світоглядної системи, що дозволила б вирішити проблему еклектичності, роз'єднаності сучасних методів пізнання світу, ми наслідно по-новому трактувати зміст цих концептів. Подібно до того, як будь-яка хімічна реакція передбачає чітко визначений, закономірно обумовлений результат, в нашому розумінні та розвитку взаємовідношень між явищами також має бути чітка обумовленість, та, залежно від умов проведення реакції, може бути чітко визначений. Закономірний розвиток відношень між усіма, незалежно від форм, природними та соціальними явищами, що проявляються у послідовній зміні життєвих ситуацій, ми називаємо рухом. А загальна композиція рухів, що змінюється з плином часу та поєднує в собі генетичні можливості та явища, а також результати закономірно побудованих взаємовідношень з іншими явищами, ми називаємо долею.

Виходячи зі змальованих вище уявлень про рух світу і рухи в світі, ми припускаємо новий за змістом та структурою алгоритм пізнання світу, який в узагальненому, можна навіть сказати, в дещо спрощеному вигляді, ми зводимо до наступних напрямків та знань. Перше: вивчення світу, як системи, що рухається, як потоку різноманітних рухів. Друге: вивчення світу як єдності взаємодоповнюючих одна одну систем з позиції єдності частин, а також їх доповнення одна одної в цілому. Третє: вивчення функціональних розмежувань з позицій різноманітних формоутворень єдиного, фізика явищ. Четверте: вивчення внутрішніх, особистих зв'язків, психіка явищ. П'яте: вивчення інтенції, вісі руху, пошук стрижневої істини на даний момент часу. Шосте: систематизація цілого, що вивчається, через побудову

ієрархій головної та другорядної його частин. Сьоме: формування висновку, прогнозу розвитку цілого та його складових частин у відповідності до виведеної стрижневої істини його руху. І восьме: перевірка, слідкування на практиці за сформульованим висновком.

Чорнобиль. Чому ми сьогодні піднімаємо це питання? 20 років пройшло.

Якщо виходити із законів стрижневої істини, тобто, припустімо, розглядати Чорнобиль як кінець, закінчення функціонування або руху моно структури, навіть 20 років – перехід до функціонування. Тобто, і в Києва, і в України є можливість стать нібито віссю або стрижнем нового руху, виключного нового руху. Тобто полі функціонального руху. І на прикладі мистецтва – ця система базується на синтезі мистецтв, таких, як живопис, музика, пластика; живопис є базовим предметом (діти малюють на усіх предметах) так як малюнки багатопланові і величезна кількість інформації зафіксована в маленькому просторі. Серед наук, на чому ще базується: філософія – тому, що світосприйняття; психологія відома формування характеру, та педагогіка – система виховання. Тобто діти починають малювати з крапки. Тобто побудовано все на законах композиції (по вертикалі їх 61), і усі предмети пов'язані за темами та законами композиції. І моделюється ситуація відношень. Виходить так, що будь-яка дитина, будь-яка людина... тобто, ми пропонуємо безперервну освіту: від найменших...

Дякую за увагу.